

113316

KINCSESTAR

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

KIS KÖNYVTÁRA

61. sz.

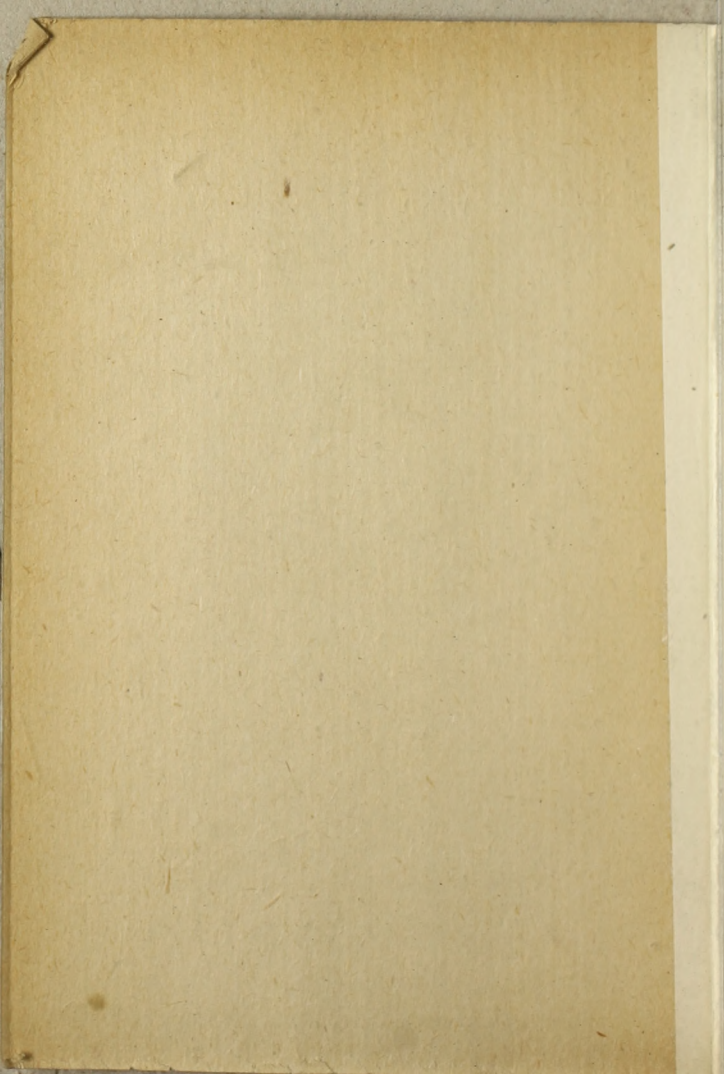
A MAGYAR
KERESKEDELEM
TÖRTÉNETE

ÍRTA

KOMORÓOZY GYÖRGY

BUDAPEST

MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

K I N C S E S T Á R

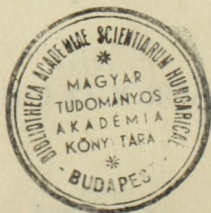
A
MAGYAR KERESKEDELEM
TÖRTÉNETE

ÍRTA
KOMORÓCZY GYÖRGY

BUDAPEST 1942
KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113316

Kiadó Dr. Bodolai Zoltán

Antiqua Rt., Budapest — F.: Wiesmeyer Emlé

I. A KÖZÉPKORI MAGYAR KERESKEDELEM.

Az ismeretlenség homályából kiemelkedő és a hét-törzs szervezetében megjelenő magyarság levediai életét nagyjából tisztázta a mai történettudomány. A kutatások eredményeként megállapítható, hogy a nomád magyarság már magában hordozta azokat az erőket, melyek a mai hazában történt megtelepedése alatt uralkodóvá tették a Dunamedencében. Levedióban is feltűnedeznek majdani politikai szervezetük jelei s az egykorú arab és bizánci írók több ízben is bemutatják ennek a népnek mindennapi életét. Természetes, hogy az állami szervezet mellett foglalkoznak azokkal a kérdésekkel is, amelyek már a kereskedelem körébe vágnak.

Az ősmagyarok kereskedelméről a legjobb értesítést Ibn Rustah tartotta fenn. Leírása szerint a magyarok a szlávokkal folytatott hadakozásaik kapcsán szerzett foglyokkal Kerh felé mennek s „amidőn a magyarok rabszolgáikkal Kerh elé érkeznek, a bizánciak eléjük jönnek és vásárt csinálnak velük”. A rabszolgák fejében a magyarok aranszöveteket, gyapjúszőnyegeket és más bizánci árut kapnak. Rabszolgákon kívül kedvelt kiviteli cikke volt a levediai magyarságnak az akkori magasrendű kazár-magyar ipar legszebb terméke: a tarsolylemezek különféle válfaja, valamint a „kazár”-szablya, amelyet a

mai régészek inkább magyarszablyának neveznek. Utóbbi cikkek eljutottak Orosz-, Svéd-, a volgamenti Bolgárországba, Permiába, amely országokkal szintén kereskedtek a magyarok. Svéd varég kereskedők selyemszöveteket, szattyáncsizmát, fűszereket is vásároltak s cserébe prémet és rabszolgát adtak. Levante áruí általában az orosz síkságon és a magyarságlakta levediai területeken át jutottak északra, melynek piacközpontja Aldeigjuborg volt. Déli irányban a kereskedelem Cherson (Kerh) és Perejaszlavec (Konstanza körül) felé tartott. Bizonyos az is, hogy a kereskedelem kapcsán a magyarok megismerkedtek az ércpénzzel is, melyet a cserével együtt a kereskedelem eszközeként vettek igénybe. Erre vall az ammanida dirhemek számos előfordulása ezen a vidéken. Majd az Etelközbe beköltöző magyarság közelebb jutott a nyugati népekhez. Eleinte nem került velük kereskedelmi kapcsolatba, de megismerte ruházatukat, igényeiket. A kalandozások idején sok rabszolgát ejtettek, s a fölösleget kelet piacain értékesítették. Az állandó háború nagyobb szükségletet teremtett, nagyobb igényeket támasztott s azoknak kielégítése a kereskedelmet táplálta.

A XI. században már központi állami vezetés alatt álló magyar nemzet kereskedelme természetesen tovább fejlődött. A kialakuló vezető társadalom, a nyugati életforma külsőségeinek átvétele magától értetődően új szükségleteket teremtett. A fogyasztó társadalmi osztályok figyelme az ipari termelésű nyugat felé fordult. Ezzel adva volt a kereskedelmi áruk kicserélésének természetes feltétele és ilyen körülmények között érthető, ha Szent István, Szent László és Kálmán törvényei között olyan kifejezésekkel találkozunk, amelyek a kereskedelem fogalomkörébe tartoznak.

De a törvényeken kívül a kor régészeti leletei és írásbeli emlékei is a magyar kereskedelemről és áruforga-

lomról beszélnek. Magyarországon keresztül abban az időben különféle kereskedelmi utak haladtak s bár ezeket legnagyobb részt idegen kereskedők használták, a törvények alapján figyelemmel kísérhető nyomok magyarok részvételére is mutatnak. Nyugat-Európa felé a régi római út vezetett, egészen Angliáig; északi irányban ez az út Svéd-, Finnország felé tartott. A Szent István által veretett pénzeknek ezeken a vidékeken előforduló lelőhelyei legjobban mutatják, hogy az ott lakó népeknek abban az időben kereskedelmi kapcsolatai voltak a magyarsággal. A másik út a régi haza vidékével: kelettel kötötte össze Magyarországot. Ez az út Esztergomból indult ki és Tarca, Sárospatak felé haladva elérte a Latorca völgyét, majd a vereckei hágón keresztül kijutott Halicsba s innét Kijewig. Kijewben egyik vonal észak felé ágazódott, a másik pedig a Kaspi-tenger vidékén élő kereskedőnépekhez vezetett. A déli útvonal a Duna mentén haladt és a mai Nis környékén ágazott el, egyik irányban a mai Konstanza, a másikban pedig Konstantinápoly felé. Erdélybe Szolnokon és Szegeden keresztül vezetett egy-egy útvonal. Az első a Királyhágón át, a másik a Maros mentén. A lengyelországi kereskedelemnek két vonala volt akkor: az egyik Brünn felé haladt és ott észak felé fordulva Oppeln táján kelet felé kanyarodott s ebben az irányban érte el Krakkót; a másik pedig Krylos (Halics) irányában indult el, hogy ott északnyugat felé fordulva csatlakozzék az előbbi irányhoz. A most leírt kereskedelmi utak használatára mutat többek között az is, hogy mentükön Szent István dénárokat lehetett találni. Legtöbb lelet került elő Németországban, Danzigban, Lengyelország különféle vidékein, Észtországban, Csehországban, Lettországban, Litvániában. De a pénz lelőhelyei a belkereskedelemre is rávilágítanak s a vidék jelentőségére mutatnak azzal, ha kiemeljük, hogy a legtöbb leletet Ba-

ranya, Veszprém, Fejér, Tolna, Somogy, Hunyad vármegyék területén ásták ki.

A kereskedelem révén a magyarság kapcsolatba került mindazokkal a népekkel, amelyek az akkori kereskedelemben vezetőszerepet játszottak, így elsősorban a normanokkal, mohamedánokkal és görögökkel. Nyugat és Kelet, valamint Észak és Dél árucseréjében helyzeténél fogva Magyarországnak döntő jelentőség jutott. A Magyarországot felkereső kereskedők között kiemelkednek a gotlandiak, akik ezüst, vörösréz, arany tausirozással díszített kardokat, vasbárdokat, lándzsákat hoztak magukkal. Mellettük a borostyánkő miatt még Lengyelország teljesített fontos feladatot. A Lengyelország legkülönbözőbb vidékein talált magyar pénzek bizonyítják az ott lefolyt kereskedelemnek élénkségét.

A kereskedelem tárgykészlete szempontjából különösen ki kell emelnünk a rabszolgakereskedelmet. Már említettük, hogy a nyugati kalandozások idején a magyarok sok foglyot ejtettek s azokat az itt meghódolt népekkel együtt elsősorban mezőgazdasági munkára használták fel. De a nyugati kalandozások megszűntével és az ilyen módon szerzett emberanyag kimerültével a pótlásról vásárlás útján kellett gondoskodni. Ebben az időben rabszolgákat leginkább a csehektől vásároltak, akik a X. sz. közepétől kezdve morva rabszolgáikat elsősorban Magyarországon értékesítették. Kálmán korában már oly nagy volt a rabszolga-, illetve a mezőgazdasági munkáshiány, hogy az uralkodónak törvényben kellett eltiltania a magyar nyelvű rabszolgák kivitelét s aki ezt a tilalmat, bármilyen rendű is volt, áthágta, vagyonát veszítette. A törvény csak az olyan rabszolgák kivitelét engedte meg, akik nem Magyarországon születtek, hanem idegen kereskedők hozták az országba. Az ilyen emberanyagot elsősorban Bizáncba szállították, ahol még a későközépkor folyamán

is életben volt az ókori és koraközépkori társadalom ez elmaradt intézménye. Rabszolgákon kívül szállított a magyarság külföldre ezüst és arany ötvösművészeti tárgyakat, szarvasmarhát és lovat.

Ezen a nyomokon haladt tovább Magyarország kereskedelme a XII. században is, azzal a bővüléssel, hogy a nyugat felé haladó kereskedők már a víziutakat is igénybe kezdték venni. A lassú fejlődés természetes fokozódása következtében és a belső gazdálkodás, valamint társadalmi rend lépcsőzetes kialakulása nyomán Magyarország a XII. sz. végén kereskedelme szempontjából is önálló államnak mutatkozott s ennek eredményeként a magyar kereskedelem már szerves részét alkotta az európai hálózatnak. Ugyanekkor találkozunk először a középkori gazdálkodás elengedhetetlen feltételének, a kereskedelem állami támogatásának jeleivel. És ebben a helyzetben fejlődött a magyar kereskedelem annyira, hogy a XIII. sz. elején a varasdi kereskedők kiváltsággént már vámmentességet kívántak s ugyanakkor az ország másik részében: Erdélyben az Andreanum (1222) alapján a szászok is vámmentességet élveztek. A XII. sz. végének politikai fejlődése különben is alkalmas volt a kereskedelmi hálózat és a külkereskedelmi kapcsolatok kifejlesztésére. III. Béla erőskezü uralma az ország belsejében biztonságérzetet keltett, a külföldiek zavartalanul kereshették fel az ország bármelyik részét: mindenütt a teljes nyugalom és kiegyensúlyozottság képe tárult az idegen elé. A XIII. sz. politikai zavarai kissé megbontották ezt a harmóniát, de az évtizedes hagyományok szerint élő kereskedők nem hagyták el a megszokott utakat, nem bontották meg a kialakult kapcsolatokat. Ilyen módon a korábbi időszakban megindult összeköttetés tovább fejlődött. A tatárjárás után kimerült ország még nagyobb szükségleteket követelt, mint a virágzó XII. sz.-i társadalom. A kereskedelem

még magasabb fokra hágott. Többek között az 1255. évi budai vámtarifa is ezt bizonyítja s nem sokkal később, 1291-ben, a nemesség már vámmentességet biztosított magának.

Az élénkséget leginkább az a körülmény világítja meg, hogy a nemesség, valamint az egyházak fennhatósága alatt élő személyek is elnyerték a vámmentességet. Az erre vonatkozó törvényt minden lehető alkalommal megújították, ami nemcsak arra mutat, hogy a királyi tisztviselők — az uralkodó érdekében — a törvényt nem vették figyelembe, hanem arra is, hogy a másik oldalon a vámmentességhez csökönyösen ragaszkodtak, tehát élénk kereskedést űztek. A kereskedelmet támogatta az a politikai helyzet is, mely Károly Róbertet a főurakkal és nemességgel szemben a polgárság felé indította. Az oligarchia megtörése után ez a józan, világos ítélőképessegű uralkodó rádöbbsen arra, hogy a nemesi társadalommal szemben követelt függetlenségének egyedüli biztosítéka a kereskedő és iparosréteg, mert annak jóléte és adózóképesége egyenes arányban áll az uralkodó személyében megtestesített állam gazdagságával. Viszont a kereskedők és iparosok országos viszonylatban vett szervezetlensége lehetetlenné teszi, hogy az uralkodó ellen valamikor is fegyvert foghassanak, ennél fogva támogatásuk politikai hátránnyal semmiképpen sem járhat.

Károly Róbertnek a királyi magángazdaság fokozatos visszaállítására irányuló törekvése nem járt azzal az anyagi eredménnyel, mely mentesíthette volna a fokozott hadi és egyéb kiadásokkal együttjáró terhek gondjaitól; az államháztartás bevételei nem ütték meg a kiadások szaporodása által követelt mértéket. Így a királyi magángazdálkodás hanyatlásából származó jövedelemcsökkenést egyedül az iparos- és kereskedőréteg vagyonosodása volt hivatva kiegyensúlyozni. Ennek a politikai meggondolás-

nak volt eredménye az, hogy Károly Róbert az uralkodói trónus köré egész városrendszert épített ki, s ennek keretében nem egy fejlettebb községet városi kiváltsággal jutalmazott, mint pl. Eperjest, Bártfát, Kisszebent, Kassát, Zsolnát, Rózsashegyet, Sárostat, Telkibányát, Szomolnokot, Körmöcbányát, Husztot, Máramarosszigetet, Brassót, Kolozsvárt, amiáltal fokozta a kereskedelem lehetőségeit, a már régebben megindult kapcsolatoknak biztonságos jogi alapon való további gazdasági elmélyülését. A kereskedelmi élet fejlődése és az uralkodói hatalom anyagi biztonsága között ebben az időben sokkal szorosabb volt az összefüggés, mint az újkorban, amikor az államnak ezektől a tényezőktől független jövedelemforrások is állottak rendelkezésére. És éppen ebből az összefüggésből kifolyólag abban a korban a kereskedelempolitika célja nem volt egyéb, mint az uralkodó hasznának minél nagyobb mérvű növelése. Az egész kereskedelmi berendezkedés perszonális jellege domborodott ki. Károly Róbert korában pedig különösen szükség volt, a már ismert okok miatt is, a merkantilis természetű jövedelmek fokozására. Ennek a szellemnek a leszűrődése volt a vámpolitika is.

A vámok keletkezésének, vámhelyek felállításának mindenkor az államjövedelmek észszerű fokozására irányuló törekvés az alapja. A nyugati fejlődéshez hasonlóan a középkorban Magyarországon is sokféle vámmal találkozunk. Általánosságban azonban kétféle vámrendszer létezése állapítható meg. Bár a kettő látszatra sokszor egészen egybeolvad, mégis el kell választanunk egymástól. Mindaddig, amíg a határőri szervezet fennállott, határvámokkal nem is találkozunk. Ezeknek szükség-szerűsége akkor merülhetett fel, amikor felbomlott a magyar határőri szervezet. Ez érteti meg, hogy a XII. század előtti írásos emlékeinkben határvámokról nem esik szó. Az első határvám a nyolcvanad volt, amelyet körül-

belül a XII. század közepétől kezdődőleg szedtek, de ekkor még nem rendszeresen. Határozott vámmá csak a század végén alakult. Ez a vámtípus egészen Károly Róbert koráig fennmaradt, ő azonban átalakította, elsősorban azért, mert a nyolcvanadvám szedése alkalmából az árut a határokon ki kellett bontani, hogy ellenőrizhető legyen, s ez a munka természetesen nagy mértékben gátolta a kereskedelem ütemét s a vámhivatalnokok munkáját is megnehezítette. A nyolcvanad név ugyan Károly Róbert után is fennmaradt, de útvámmá alakult át, melyet az országhatáron áruvizsgálat nélkül szedtek. Helyét egy új vámtípus foglalta el: a harmincad. Ez a vám voltaképpen a vásárvámból (tributum fori) fejlődött ki s ez a körülmény arra mutat, hogy eredetileg nem a határokon szedték, hanem a vásárhelyeken. De a XIII. század végétől kezdődően mint határvám jelenik meg. Az első időkben a királynői udvartartás költségeinek fedezésére szolgált s jelentősége nem volt nagy, hiszen csak két városban: Esztergomban és Győrött szedték. Még a későbbi időkben is szabad királyi városokban (civitates) rótták le ezt a vámot. Összegszerűségének megállapítása céljából, az első időkben a nyolcvanadnál tapasztalt eljárás-hoz hasonlóan, a rakományt ki kellett bontani. Később azonban már nem. Károly Róbert korában a következő helyeken szedtek harmincadot: Győr, Esztergom, Szepes, Gölnic, Kassa, Zágráb. Ebben az időben még nem találkoznak önálló harmincadhivatalokkal, azok csupán Nagy Lajos uralkodása alatt tűnnek föl és ugyancsak az ő uralkodása idején a harmincadot már más vámoktól függetlenül kezelték. Az akkori vámpolitika elveire jellemző az is, hogy az új harmincadhivatalokat nem a régi kiváltságos városokban állították fel, hanem a vámkezelési központokat más városokba helyezték át, így pl. Pozsonyba s ezzel az új vámnak határvám jellege is erősebben ki-

domborodott. Ekkor már világosan kitűnik az a törekvés, hogy a harmincadot be- és kiviteli vámként szedjék és kezeljék. A harmincad Zsigmond alatt éri el teljes virágzását s az ő 1405. évi I. törvénykönyve világosan előírja, hogy minden kivitt és behozott áru után harmincadot kell fizetni. (17. §.)

Természetes, hogy a vámszedésnek csak a kereskedelem megfelelő fejlettsége esetén van értelme. Vajjon volt-e Magyarországnak abban az időben kellő jelentőségű kereskedelme? A törvénytudomány mai álláspontja szerint: volt. Legkorábban nyugattal fejlődött ki kereskedelmi kapcsolatunk. A XIII. században már elég élénk az összeköttetésünk Ausztriával és a tőle nyugatra fekvő államokkal. 1255-ben a „német szekér” megfelelő vámtételéről olvasunk a győri vámtarifában s ez a vám elsősorban a kölniek által szekéren szállított árura vonatkozott, mint-hogy legélénkebb kapcsolatunk ebben az időben Kölnnel volt. 1259-ben pl. a kölniek teljesen átvették a keleti kereskedelem közvetítését Magyarországra és az ő kérésükre tiltották meg a magyar királyok, hogy keletiek, akik valószínűleg Itálián át jutottak Németországba, közvetlenül felkeressék Magyarországot. A nyugati kereskedők kelet felé való utazásának legfontosabb célja a nemesércvásárlás volt. És ebben az időben, de még a későközépkorban is, az ezüst-, valamint aranytermelés főterülete Magyarország. Többek között Magyarország látta el arannyal Velencét, Firenzét s mint később látni fogjuk, 1344-ben Erzsébet királyné itáliai útja alkalmával a magyar érckészlet piacra dobása válságot idézett elő az olasz városokban. A nyugati kereskedők Bécset is elsősorban az ezüstért keresték fel s ez a helyzet csak 1192-ben változott meg, amikor a bécsiek részére adott kiváltságlevél az ezüst vásárlását Bécs városára akarta korlátozni. Ettől az időtől kezdve a nyugatiak tovább jöttek Magyarország felé,

ahol a nemesfém egészen a XIV. századig szabadforgalmi cikk volt. A Bécsen túli kereskedelem meggátlására VI. Lipót osztrák herceg megtiltotta, hogy a kereskedők továbbmenjenek s ebből a célból Bécszet árumegállítójoggal ruházta fel. De ebben az időben Bécs még nem volt oly fejlett és kereskedelmileg kiépített város, hogy közvetíteni tudta volna Magyarország felé az egész nyugati kereskedelmet, következésképpen árumegállítójoga ekkor még nem érvényesülhetett.

A továbbiak megértéséhez szükséges tudnunk, hogy a magyar kereskedelmi hálózathoz mely városok tartoztak. Elsősorban Regensburg, mely Bizánc felé törekedett és a levantei anyagforrások felé haladó útjában Magyarországot is átszelte s egyidejűleg itt helyezett el, illetve vett fel bizonyos árufajtákat. Azonkívül Augsburg, mely velencei árukat közvetített; Nürnberg, mely egyrészt Genf, másrészt Kijew felé bonyolította le kereskedelmi forgalmát. A Balti-tenger és Barcelona közötti területek áruforgalmát a XIV. századtól kezdve ugyancsak Nürnberg irányította. Egyébként a XIII. századtól kezdve három útvonal haladt nyugat felé: a Duna viziútja, a győri út, mely Esztergomot délről megkerülve tartott Buda felé s a holicsei út, mely Jabláncz—Nagyszombat—Sempte—Nyárhida—Udvard—Esztergom városokat keresztülszelve ugyancsak Budára törekedett. A Duna viziútja Bécs felé vezetett s ugyancsak Bécsnek tartott a Sopronból kiinduló magyar kereskedelmi vonal. Éppen mert a magyar kereskedelem szempontjából Bécsnek ily nagy volt a jelentősége, érintette kellemetlenül nemcsak a nyugati, hanem a magyar kereskedőket is Bécs árumegállítójának 1312-ben történt megújítása. Károly Róbert az osztrák hercegeknek Bécszet támogató politikájával szemben megfelelő ellenintézkedéseket foganatosított. Nevezetesen 1324-ben megtiltotta a magyar kereskedőknek, hogy akármily úton

felkeressék Ausztriát s kötelezte őket arra, hogy árujukat Sopronban lerakják. Valószínű, hogy ugyanezzel a joggal, a dunamenti kereskedelem ellenőrzése céljából, Pozsonyt is felruházta. Ugyanekkor engedélyezte azt is, hogy Sopronban bármilyen pénznem beváltható, illetve használható legyen. Ennek az intézkedésnek sem volt egyéb célja, mint a külföldi kereskedők feladatainak és terheinek megkönnyítése. 1336-ban az árucseré fellendítésére megengedte ugyan a pozsonyi kereskedőknek, hogy Bécsből árukat hozzanak, de a kiviteli tilalmat ezzel egyidejűleg nem oldotta fel. Ugyanekkor a bécsi árumegállító jog érvénybeléptével s annak visszahatásaként a nyugati kereskedők Cseh- és Morvaországot keresték fel, az ott intenzíven megindult aranytermelés felvásárlására. Ugyanis Bécs a magyar nemesfém kivitelét lehetetlenné tette. Ettől az időtől kezdve a nyugati kereskedelmi árucikkek nem közvetlenül kerülnek Magyarországra, hanem Bécs közvetítésével. Bécs a XII. század óta fokozatosan fejlődött s a XIV. században odáig jutott, hogy közvetítői feladatát teljes egészében el tudja látni, részben a magyar kereskedelem hátrányára.

Érthető, hogy a Bécs részére biztosított kiváltságok ellensúlyozására a magyar kereskedelempolitika sem maradt tétlen. Így 1335-ben, a visegrádi kongresszus eredményeképpen, a cseh és morva kereskedők teljes kereskedési jogot nyertek Magyarország területére s ugyanakkor részükre Károly Róbert Újvár–Nagyszombat–Buda között vámkedvezményt is biztosított. Ezeket az előjogokat élvezték a cseh és morva kereskedőkkel szerződéses viszonyban állott német kereskedők is. Ezzel a kiváltságlevéllel a nyugati magyar kereskedelmi kapcsolatok, most már Bécsen elkerülve, ismét helyreállottak. Mert a magyar-cseh kereskedelmi szerződés a bécsi kereskedelem útját kelet felé teljesen elzárta, aminek következtében a bécsi

kereskedők közvetlenül nem is kereshették fel Magyarországot, útvonaluk végállomása nem Sopron, hanem Bruck lett. A szerződés másik következménye az volt, hogy a magyar városok borukat is el tudták helyezni a cseh piacon, ami Bécs régi jogai mellett szinte teljesen lehetetlen volt, minthogy az osztrák kivitel Csehország felé legnagyobb részben a borból adódott. Ezzel párhuzamosan indul meg Sopronnak és Pozsonynak Lengyelország felé irányuló borkivitele is, amely 1338-tól kezdve csak erősödött. Ekkor ugyanis Sopron külön védlevelet nyert Károly Róberttől, s ebben a lengyel borkivitel kifejezetten említést nyert. Nem voltak elzárva a nyugati kereskedelemtől az északmagyarországi városok sem, melyek a Vág völgyén jutottak Nagyszombatba s onnét az ismert vonalakon haladva nyugat és dél felé.

A Bécs irányába forduló kereskedelem Károly Róbert halála után ismét megindult. Bécsnek nagy szüksége volt a magyar nemesércre, rézre, cinre, de nem nélkülözhetette a szarvasmarhát sem. 1352-ben Albert osztrák herceg a soproni kereskedőket biztosította arról, hogy Bécsig minden akadály nélkül kereskedhetnek. Ugyanakkor bécsiek szállították Magyarország különböző vidékeire a nyugati posztót, vászonárut, fegyvert, kést, cserépedényeket, fűszert és különböző déligyümölcsöket. A XIV. századból fennmaradt bécsi vámtarifában ezeken kívül még magyar halról és gabonáról is olvashatunk. A XV. században a magyar kereskedelem Bécsen túl is haladt, viszont a délnémet városok is felkeresték a magyar kereskedővárosokat. Így 1406 és 1427 között több mint 24 kölni kereskedő fordult meg Magyarországon, elsősorban Sopronban. Hasonlóképpen Pozsonynak 4500 lelket számláló lakossága nyugatról szerezte be ipari szükségleteit. De 1430 után ez a közvetlen kapcsolat megszűnt, minthogy a bizonytalan magyar politikai viszonyok miatt a nyu-

gatiak közvetlenül nem keresték fel Magyarországot, hanem áruikat Bécsben adták el és a bécsi kereskedők hozták azokat hozzánk, s hazamenet ők szállították a nyugati kereskedők részére a magyar nemesfémeket.

Kereskedelmünk fejlődésének fontos állomását jelentette Erdély bekapcsolódása a nyugateurópai hálózatba. Erdély közvetítésével lehetségessé vált a Balkán államainak, elsősorban Havasalföldének és Moldvának megszerzése a magyar kereskedelem javára. Ez a folyamat a XIV. század folyamán bontakozott ki. A szebeni kereskedők ugyanis 1367-ben kaptak engedélyt arra, hogy áruikat Bécsbe, Zárába, Prágába és Velencébe szállíthassák, tekintet nélkül Buda árumegállító jogára. Nagy Lajos ezt a jogot 1370-ben kiterjesztette a brassói kereskedőkre is, majd 1397-ben Zsigmond az összes erdélyi kereskedőkre. A jogoknak ilyenirányú kiterjedéséből látható, hogy Erdély rövid félévszázad alatt teljesen bekapcsolódott a magyarországi kereskedelembe, ami elárulja azt a nagy jelentőséget, melyet a Balkán és a magyar medence árucseréje ebben az időben jelentett. Az akkor meginduló török háborúk, valamint az Észak-Balkán népeinek politikai fejlődése érthetővé teszi azt az anyagszükségletet, mely ennek a kereskedelemnek alapjául szolgált. Viszont az is tény, hogy az erdélyi kereskedővárosok kiváltságos elbírálása az ország központi fekvésének előnyét élvező Buda kereskedelmi jelentőségét csökkentette, de ezzel a hátránnyal szemben felbecsülhetetlen előnyt jelentett az a körülmény, hogy kiterjedt a magyar kereskedelmi érdeklődés területe és lehetővé vált az ország legtávolabbi vidékeinek nyugati árucikkekkel való ellátása, valamint ezzel egyidejűleg a magyar kézművesipar termékeinek dél felé való szállítása.

A magyar kereskedelem jelentőségét emelte az a körülmény is, hogy abban az időben közvetlen összekötte-

tésünk volt a tengerrel, illetve a tenger mentén uralkodó kereskedelmi várossal: Velencével. Meg kell jegyeznünk, hogy Itália különböző területeivel a magyar városok már a XIII. század derekán élénk kereskedelmi kapcsolatban állottak. A Balkánon uralkodó közlekedési nehézségek következtében a levantei és délvidéki áruk ebben az időben nem a Duna—Morava völgyében, hanem nagyrészt Velence közvetítésével jutottak el hozzánk, míg a bécsi kereskedelem elsősorban a flandriai, rajnavidéki és a németországi árucserét bonyolította le. Az itáliai városok kereskedelmi útja szintén Budáról indult ki és Veszprém—Zákány—Zágráb—Zára városokon keresztül jutott Velencébe. Az előzőekben tárgyalt Bécs elleni kereskedelmi harcot is nagy mértékben támogatta az a körülmény, hogy Velencével és azon keresztül a tengerrel közvetlen összeköttetésben állottunk. Velence szintén Magyarországon szerezte be aranyszükségletét, különösen amikor Akkon eleste következtében a szeldzsuktörökség politikája lehetlenné tette a közelkeleti arany felvásárlását. Hiszen tudjuk, hogy 1291 után az aranynak az ezüsthöz viszonyított aránya 1 : 10-ről 1 : 16-ra ugrott fel, csupán annak a ténynek folyományaképpen, hogy Akkon egy más politikai hatalom kezébe került. Ettől az időtől kezdve az aranykereső államok még inkább rá voltak utalva a magyar nemesfémre s érthető, ha minden lehetőséget megragadtak a fogyasztásból kiesett arany pótlására. Leginkább az olasz városok és fejedelmek fényűző élete miatt — az itáliai kereskedelem koronája: Velence érezte meg az aranyhiányt. És ez fokozottabb mértékben indította arra, hogy Magyarország nemesfémtermelő városait keresse fel. A magyar-velencei kapcsolat csak abban az időben szünetelt, amikor Velence politikai nagyravágyása a város igényeit a dalmát partokra is kiterjesztette és a beállott feszültség idején Egyiptommal kötött kereske-

delmi szerződést. Ez alatt az idő alatt, a XIV. század derekán, Magyarország nem nélkülözhetette a Bécs, illetve a cseh kereskedelem közvetítésével hozzánk juttatott nyugati árucikket és Dél anyagkészletét. Mai fogalmaink szerint Velence blokád alá akarta helyezni Magyarországot, hogy politikai vágyait érvényesítse. Azonban Nagy Lajos velencei háborúja 1346-ban a magyar kereskedelem útját egészen Záraig biztosította s ezáltal a dalmát partok felszabadultak. Az árucsera a két vidék között ismét megindulhatott. A fellendült kereskedelem fejlettségére utal az a kiváltságlevél, amely Pozsony részére 1361-ben teljes vámmentességet biztosított Zára felé irányuló kereskedelmében. Ugyancsak Velence ellen forduló élel jött létre 1352-ben a magyar-génuai szövetség, amelynek alapján egyidőre sikerült az Adria királynőjének egyeduralmát megtörni. 1378-ban pedig már Firenzével is önálló kereskedelmi kapcsolatot vettek fel a magyar városok. Látnivaló tehát mindezekből, hogy Itália felé fenntartott kapcsolataink még a politikai harcok idején sem szűntek meg s legfőlőbb az lépett fel zavaró körülményként, hogy Velence hatalmi törekvése a tengerpart felé irányuló magyar kereskedelemnek akarta útját állani. Nagy Lajos kereskedelempolitikája azonban ezt a szándékot felismerte és egyéb itáliai városokkal kötött szövetség révén akadályozta meg Velence szándékainak megvalósulását.

Az erdélyi kereskedelem bekapcsolódásának tárgyalásánál említést tettünk balkáni kapcsolataink megindulásáról. Láttuk, hogy ennek az összeköttetésnek Nagy Lajos korában a szebeni és brassói polgárok voltak közvetítői. A Balkán felől jövő behozatálnak központja Brassó volt, mely erre a célra árumegállítójoggal is rendelkezett. A magyar kereskedőkkel szemben természetesen ezt a jogot nem gyakorolhatta. A XIV. század végén, a politikai helyzet következtében és a magyar központi hatalom gyen-

gesége miatt, dél felé irányuló kereskedelmünk elvesztette önállóságát. Az egész déli kereskedelmet Velence vette kezébe és hatalmas hajóhadával ügyesen le is bonyolította a Bizánc felől és a Balkánról kiinduló szállítást. Régi egyeduralmát Nagy Lajos halála után annyira visszatudta állítani, hogy pl. Zsigmond a Firenzéből származó selyemszöveteket csak Velence közvetítésével kaphatta meg. A teljesen kusza politikai viszonyok közt Magyarország még Észak felé is elvesztette közvetítő szerepét, mert a csehek a semmeringi utat kezdték használni, majd 1415 után, a Linzen és Salzburgon át vezető utakat s Magyarországot ilyen módon teljesen elkerülték. A politika és a kereskedelmi élet szövevényes összefüggéseit semmi sem bizonyítja fényesebben Velence szerepénél, amely annyira kiszorította a középkor végére a magyar kereskedelmet a déli országokból.

Észak felé a magyar kereskedelem, ugyancsak már a középkorban, kiépítette az akkor elérhető legnagyobb fokú kapcsolatokat. Érdekes, hogy ez a kereskedelem éppen azon az útvonalon bontakozott ki a legkésőbb, amely útvonal az egész újkor folyamán, de már a XIII. században is használatos volt. Járhatatlan utak, városok hiánya, politikai szervezetlenség nehezítették meg az Árpádok korának első idejében az itteni közlekedést. Mindenesetre akkor, amikor a szepesi városok szövetsége a XIII. században kialakult, már valamilyen fokú kereskedelem is fennállhatott, bár ennek nyomát a források hiánya miatt nem tudjuk figyelemmel kísérni. Kétségtelen, hogy amikor a magyarok Lengyelországgal az északi útvonalon is felvették a kapcsolatot, akkor a felvidéki kereskedők, éppenúgy, mint a hazánkat felkereső lengyelek, a Szepeségen keresztül tartották fenn az összeköttetést. Krakkó és Szilézia felé Tarnó és Sandecz irányában haladtak, Magyarországra jövet pedig a Poprád völgyében ereszked-

tek le a lengyel karavánok. Az északi árucserét, határozott politikai célkitűzésekkel a háttérben, Nagy Lajos igyekezett biztosítani s éppen ezért ruházta fel Kassát 1347-ben árumegállítójoggal. A kassai és lőcsei kereskedőknek azokat a jogokat adományozta, amelyekkel Krakkó rendelkezett, sőt 1372-ben azt is megengedte, hogy a magyar kereskedők Lemberget is felkeressék s ezzel egyidejűleg, a magyar kereskedelem közvetítő szerepének biztosítására, a cseh, morva, sziléziai és porosz kereskedőktől, lengyel királyi jogkörében, ezt a kiváltságot megtagadta. Ezzel az adománnyal elérte azt, hogy orosz áruk csak Lembergen át juthattak hozzánk s ilyenmódon a magyar kereskedelem haszonrészesedését magasabb kulcsra emelhette. A kiváltságot 1380-ban azzal bővítette ki, hogy magyar viszonylatban megszüntette Lemberg árumegállító jogát, illetve azt oly értelemben korlátozta, hogy amennyiben a magyarok árujukat 14 napon belül nem tudnák eladni, minden akadály nélkül továbbhaladhatnak kelet: Oroszország felé.

Kassa, árumegállítójogának birtokában, lassankint az északi kereskedelem középpontjává alakult s a XIV. század végére akadálytalanul biztosíthatta magának azt az előnyt, hogy a városon túl a lengyel kereskedők nem mehettek dél felé, sem az alföldi vagy erdélyi kereskedők észak felé. Kassa ezt a földrajzi helyzeténél fogva felbecsülhetetlen előnyt, fejlett politikai szervezete és polgárainak gazdagsága révén, az újkor kezdetéig meg tudta őrizni, jöllehet Magyarország más városai, mint Buda, Sopron, már elvesztették egyeduralmukat vidékük felett. Ezzel szemben Kassa lassankint a felvidéki kereskedelem, majd kulturális élet központjává lett, miközben a lengyel-magyar kereskedelem forgalmi gócpontjává alakult. Az eddigi kereskedelem irányítója, a Szepesség, bár századokon keresztül az északi országrészek legfontosabb

kapujaként tűnt fel, Kassa befolyása alá került. Az egész vidék jelentőségét fokozta az a körülmény, hogy kereskedelmi tekintetben nem állott Bécs ellenőrzése alatt, hanem olyan külföldi városok érdekkörébe tartozott, amelyek részben nem voltak azon a színvonalon, hogy korlátozni tudták volna a magyar városok forgalmát, részben pedig más árukkal kereskedtek s így reá voltak utalva — a gazdasági javak természetes kicserélődésének elvénél fogva — a Felvidék termelte anyagokra. Ilyen feltételek között fejlődtek a felvidéki városok s mint láttuk, elsősorban Kassa, majd mellette Lőcse és Késmárk.

Lőcse már 1364-ben árumegállítójogot kapott, de jogát nem tudta kiaknázni, mert versenytársa: Késmárk inkább feküdt a lengyel út mentén, hiszen a Poprád-folyó medencéjében haladó kereskedelem Késmárkot nem tudta elkerülni, míg Lőcse csak a Magyarországból Lengyelországba törekvő kereskedőket korlátozhatta. Késmárk előnyös fekvését használta ki a dunajecmenti kereskedelem is, mely Nowy targból kiindulva Ófalu-Szepesbéla felé haladt és innét egyenesen Késmárkra vonult. És jöllehet Késmárk még Zsigmond korában is csak a legkisebb mértékű szállítóeszközökre vonatkozólag élvezett árumegállítójogot, helyzeténél fogva, bár jogtalanul, de a gyakorlatban tökéletesen érvényesülő módon használhatta ki Lőcse hátrányát. Ugyanez volt a helyzet még a XVI. században is, míg a XVII. század folyamán mindkét város lehanyaglott és Kassa mellett csak a kísérő szerepét játszotta, teljesen elveszítvén önálló kereskedelmét. A szepességi városok nagy hátrányául szolgált az a körülmény is, hogy ez a terület volt a XVI—XVII. századbeli politikai mozgalmak hadszíntere s ez a körülmény az egészséges fejlődés minden lehetőségét meggátolta és különösen akadályozta a Szepesség gazdasági felemelke-

désében jelentőséggel bíró külkereskedelmet. Így pl. a huszita háborúktól kezdve Giskra, majd I. János és Ferdinánd harcain keresztül egészen az erdélyi fejedelmek szabadságharcaikig a Szepesség nem vonhatta ki magát a hadtápterület sokszor előnyös, de még gyakrabban hátrányos faladatai alól.

Ez volt a helyzet a magyar kereskedelem irányai és céljai tekintetében a középkor folyamán. Látható, hogy eleinte az ország központja: Buda felé irányult minden út s a XV. században csak azok a városok tudtak nagyobb jelentőségre emelkedni, amelyek a Buda felé vezető útvonalak mentén és elsősorban a nyugati kereskedelmi hálózat területén feküdtek, mint Esztergom, Győr, Pozsony, Sopron. De akkor, amikor az ország kereskedelmi érrendszerébe az északi és keleti területek is bekapcsolódtak, Buda lassankint elvesztette jelentőségét. A budai kereskedelem piacának vonalában fekvő Nagyszombat 1402-ben szintén árumegállítójogot nyert s ennek következtében a Cseh-, Morva-, Németország és Ausztria felől jövő vagy oda törekvő kereskedők nem Budán rakták le áruikat, hanem Nagyszombatban, valamint a határhoz közelebb eső városokban. Ezzel a magyar kereskedelem a központból a határszélre tolódott. Természetes, hogy a határszéli városok tevékenységének fokozódása a kereskedelem lendülete és tárgykészletének bővülése szempontjából általánosságban — más országokban — nem jár hátránnyal. És mégis, a változás előidézte helyzet eredményeit vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy azzal nem járt együtt a külkereskedelem megélénkülése. Ellenkezőleg: az országon belül mutatkozó belkereskedelmi lendülettel egyidejűleg a külkereskedelem hanyatlott. Ebben a hanyatlásban talán közrejátszott a szomszéd és érdekelt államok kereskedelempolitikája is. Az illető államok határmenti városai ugyancsak élvezték az árumegállítójog

előnyeit s így a magyar kereskedőket a közvetítő kereskedelemből is kizárták. A Nürnberg felé haladó budai kereskedő például áruját Bécsben eladta és a továbbiakban a bécsi kereskedő szállította tovább Nürnberg felé. Mindezekután kétségtelenül megállapítható, hogy a XIV. században még jelentős magyar külkereskedelem nyugat felé éppúgy mint déli irányban lehanyatlott s Mátyás korában az egész Nagy Lajos idejébeli virágzásból egyedül a felvidéki, illetve északi kapcsolataink maradtak fenn. Az önálló magyar külkereskedelem nyomaival többé nem is találkozunk: a következő időkben a nyugati kereskedelem a bécsiek, a déli a velenceiek kezébe került s mint külkereskedelmi aktivitásunk egyetlen lehetősége: az északnyugati út maradt meg. Amikor a politikai főhatalmat Magyarország fölött átveszik a Habsburg családból származó királyok, akkor Magyarország régi, még nyugateurópai szempontból is jelentős kereskedelmi önállósága már a múlté s a Magyarország fölött is diadalra törő hatalmas kereskedőváros nem Buda, hanem — sajnos — Bécs. Ez a magyar gazdaságtörténelmi fejlődés egyik tragikumuma s ehhez csak mint mellékjelenség járul a politikai önállóságnak egyidejű elvesztése.

Ami a középkori kereskedelem anyagát, tárgykészletét illeti, ebből a szempontból a magyarság sem tért el sem a nyugattól, sem más világrészek népeitől. Köztudomású, hogy a középkori kereskedelem legfőbb forgalmi cikke a fűszer, valamint a szövött és gypjuáru volt. Előbbi délről került észak felé, utóbbiak pedig északról származtak délre. Ezek mellett a kereskedelem harmadik és ugyancsak jelentős tárgya a nemesfém, az érc volt. Ezt a kereskedelmi ágat a németek irányították. Tudjuk, hogy a fűszer levantei áru volt s ebbe a fogalomkörbe tartozott, mint legnagyobb mértékben fogyasztott anyag: a bors,

gyömbér, fahéj, sáfrány, szerecsendió, szegfűszeg, galanga-gyökér. Hasonlóan levantei áruk voltak a különféle gyógyszerek, mint aloe, kámfor, rebarbara; illatszerek, mint ambra, balzsam, pézsma, tömjén, szantálfa; ipari anyagok közül a berzsenyfa héja festőanyagként, indigó, karmazsin, lakk, gyapot, timsó; drágakövek közül a smaragd, türkiz, karneol, zafir, rubin, topáz, gyémánt, elefántcsont és különféle gyöngyök. Levante ipari anyagai közé számították még a lent, selymet, arany- és ezüsfonalat, üveget, porcellánt, cukrot. Ezeknek a nyersanyagoknak legfőbb termelőhelyei a következők voltak: Kína, Tibet, Perzsia, Örményország, India, Jáva, Malabari-part, Ceylon, Perzsia, Szíria. Az európai kereskedelem anyagkészlete tekintetében Magyarország elsősorban mint nemesfémtermelő terület jött figyelembe. Példaként említjük meg, hogy Károly Róbert korában az akkor ismert világ aranytermelésének egyharmadát Magyarországon bányászták, kétharmadát Afrikában, de utóbbinak termelését csaknem teljes egészében kelet piacai vették fel. Csehország és Szilézia a legnagyobb virágzás idején is alig érte el a magyar termelés egyötödét. Ezüsből az európai termelés 25 százalékát ugyancsak Magyarország nyújtotta. A magyar aranytermelés évi mennyisége elérte az 1000 kg-ot, az ezüsté pedig a 10.000 kg-ot, s míg az előbbit Erdély, a Szepesség, Liptó, Szatmár és Szlavónia, addig az utóbbi Selmec-, Beszterce-, Baka-, Gölnic- és Rozsnyóbánya bányái adták. Nem volt jelentéktelen a középkorban a magyar borkivitel sem, melyre 1226-tól kezdődőleg találunk adatokat.

Szervezet tekintetében a középkori kereskedők különféle alakulatokat fejlesztettek ki. Külföldön ebben az időben ismeretes volt a *gilda*, mely Flandriában már a XI. században megjelent s lényege az volt, hogy tagjai egymásnak kölcsönös védelmet nyújtottak. De csak olyan sze-

mélyt vettek fel a tagok közé, aki iparral nem, csak kereskedelemmel foglalkozott. A gilda mellett a társascégek nem egy formájával találkozunk. Ezek között ismeretes volt a *kommenda*: a nyílt társaság és a részvénytársaság. A kommenda keretében egy gazdagabb tőkés vállalkozásának irányítása mellett valamely iparos vagy kereskedő bonyolította le az üzletet s a haszon negyede a megbízóé, háromnegyede pedig az alkalmazotté, illetve megbízotté (faktor) volt. Nálunk ez a szervezetforma inkább a XVI. század óta virágzott. A nyílt társaság (*societas*) az egyenlő arányú nyereség vagy veszteség alapján alakult. Ezzel szemben a *részvénytársaságban* minden társ korlátlan kezessége és az üzemben való közös részvétele volt az irányadó elv. A kereskedelmi szervezetnek ez a változata nyugaton is csak a XV. században kezdett kialakulni, míg az előbbiek már korábban is megjelentek. A Németországban ismert Hansa a második csoportba tartozott s jelentősége oly nagy volt, hogy a XIV. század végén körülbelül már 100 város lépett tagjai közé. A szoros együttműködés eredményeként szinte monopolizálták az egész északi kereskedelmet, hiszen azzal a céllal alakultak, hogy kölcsönös védelem mellett bővítsék saját kereskedésük körét a külföldön. Magyarországon a szepesi városok szervezete mutat bizonyos politikai és kereskedelmi szövetségekre. Így már 1239-ben a 24 szepesi város „fraternitas”-t alkotott, melynek főhelye Lőcse, mellette pedig Késmárk volt, de ez a szövetség a városok közötti civakodások következtében a XIV. század végére elvesztette gyakorlati jelentőségét. Ehhez hasonló szövetséget alkottak a XIV. század elején a cseh-morva kereskedők s együttműködésük nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a magyar külkereskedelem a XV. században elvesztette irányító befolyását. Ennek a szövetségnek székhelye Brünn volt, mely helyzeténél fogva északnyugat felé irányuló

kereskedelmünket ellenőrizhette, kezdeményező szerepét korlátok közé szoríthatta.

A magyar városok szövetségének hiánya és a nagyobb kereskedőcsaládok együttműködésének elmaradása gazdasági fejlődésünknek egyik legnagyobb hátrányát jelenti azért, mert Magyarország sajátságos helyzeténél fogva csak ilyen módon tudott volna a későbbi évtizedek folyamán is önálló utakon haladni. Oly hatalmas kereskedőállamok szomszédságában, mint Itália, Ausztria, Csehország, a magyar kereskedelem virágkorának fenntartása a legnagyobb összefogást követelte, annál is inkább, mert a középkorban mindenütt jelentkező szinte leküzdhetetlen kereskedelmi gátak, az ország medence jellegénél fogva, nálunk nagyobb mértékben érvényesültek mint más országokban. A gátló tényezők között nem szabad figyelmen kívül hagyni a vámokat, utakat, a pénzek és súlyok sokféleségét s ezek mellett nem utolsó sorban a politikai helyzet bizonytalanságából származó különféle visszaéléseket. Hogy a vámok mily nagy mértékben terhelték a kereskedőket, arra nézve jellemző a vámhelyeknek az a sora, mely elárulja, hogy pl. 1336-ban a Cseh- és Morvaországból behozott áru után vámot kellett fizetniök az idegen kereskedőknek Újvárbán (Holics), Sasváron, Bikszádon, Nagyszombatban, Farkashidán, Semptén, Nyárhidán, Esztergomban, Piliscsabán, Szentjakabfalván, Budán. Ime: az országhatár és az ország szíve közötti körülbelül 300 km távolságon 11 vámhely állott fenn, tehát minden 30 km-nyi helyen megállították a szekereket és hol az uradalom, hol az állam, hol a kiváltságos egyház részére vámot követeltek. Ezekhez a törvényes vámokhoz járult még a sok jogtalanul szedett vám is, amelyet a kereskedőknek meg kellett fizetniök a különböző földesurak javára, ha nem akarták kitenni magukat annak, hogy a középkori közbiztonsági viszonyok rendezetlensége mellett éjjel áru-

jokat lovasok vagy jobbágyok támadják meg s az elmaradt vám pótlására az egész árukészletet eltulajdonítsák. Amennyiben eleget tettek a földesurak jogosnak ítélt követelésének, az illető uradalom területén természetesen biztonságot élveztek. Mindez velejárója volt a középkor erkölcsi felfogásának.

Arra nézve, hogy a vámok mily összegűek voltak, az alábbi példákat említjük meg: 1255-ben német kereskedő az országba jövet egy szekér után 6 denárt fizetett, kivitel esetén 8 denárt. Kiszállított marha után 2 és fél denárt, míg a magyar kereskedő ugyanezen áru után 3—4 denárt. A bors vámja 1 százalékos volt s ugyanennyit fizettek a kereskedők piperecikkek után. A kereskedelemre hátrányos, de érdekes fejlődés eredménye volt az is, hogy amíg a XII. században a belső vámok, révek, vásárok jövedelme szinte kizárólag az uralkodót illette — III. Béla korában például 30.000 márka ezüstre rúgott —, addig a XIV. században ezek a jövedelemforrások, a nyugati hűbérrendszer vívmányaihoz hasonlóan, már az egyes világi és egyházi nagybirtokosok tulajdonába mentek át a jus regium (regalejog) adományozása révén. Ebben az időben az „államháztartás” számára csak a külkereskedelmi vámok maradtak fenn. Részben ez volt az oka annak, hogy az uralkodók a határmenti városokat igyekeztek minél gazdagabb kiváltságokkal felruházni s azok között a minél szélesebbrendű árumegállítójogot biztosítani.

Sokat hallottunk az árumegállítójogról s voltaképpen nem ismerjük ennek a fogalomnak valódi jelentőségét. Jegyezzük meg mindenekelőtt, hogy az árumegállítójog, illetve annak a gyakorlatban való érvényesülése a középkori kereskedelem egyik legfontosabb anyagelosztó csatornája volt. Ez a jog kifejezetten a középkor gazdasági és társadalmi életének egyik megnyilvánulása, mely más

időkben csak nyűgként nehezedett az életre és emiatt minden kereskedelmi szervezet szabadulni igyekezett tőle. Maga a jog a XII—XIII. század fordulóján keletkezett, de valójában csak a XIII. század közepétől kezdődőleg érvényesült. Lényege nem egyéb, mint „az a kényszerintézkedés, amelynél fogva a vele felruházott város a városon áthaladó, avagy mellette elvonuló kereskedőket arra kényszerítette, hogy ott megállapodjanak és áruikat a városban eladásra kínálják és kirakják” (Domanovszky meghatározása). A jognak többféle megnyilvánulása érvényesült: voltak városok, amelyek a kereskedők közül csak bizonyos árukkal foglalkozókat állíthattak meg, mások valamennyi kereskedőt, de a jog legtökéletesebb fokát azok élvezték, akik még az útkényszer előnyeivel is rendelkezhettek. A középkorban, az állami hatalom szervezetének fejletlensége mellett, az árumegállítás a forgalom szabályozásának és a nemzetközi áruelosztásnak volt egyik fontos tényezője, így annak előnyeit többen is kihasználhatták. Legnagyobb haszna mindenekelőtt a jogot gyakorló városnak volt, mert helyben megvehette az árut és haszonnal továbbadhatta, de előnyt élvezett általa a kereskedő is, mert nem volt kitéve annak, hogy továbbhaladva ismeretlen területeken, csetleg ellenérték nélkül kénytelen áruját valamely földesúrnak vagy bizonytalan származású személynek átadni. A város környéke természetesen szintén előnyét látta e jog érvényesülésének, mert teljesen biztosítva volt általa az áruelosztás és a vidék a városban oly cikkekre talált, melyeket az átvonuló és esetleg csak más útvonalakat érintő kereskedőktől már csak azért sem tudott volna megvenni, minthogy az akkori szállítási nehézségek miatt nem rakta volna ki minden faluban áruját. Természetes, hogy az árumegállító jog érvényesülésének egyik feltétele az volt, hogy az illető város kellő felkészültséggel és az árucikk továbbadására megfelelő kereskedelmi

szervezettel rendelkeztek. Ellenkező esetben ki volt téve annak, hogy a megvásárolt anyag a kezén marad és a város raktáraiban — ha voltak ilyenek — romlik meg. Ez volt a helyzet pl. Győrött, amely már 1271-ben elnyerte az árumegállítójogot, de nem tudta kihasználni, mert nem volt elég kereskedő a városban, aki továbbadhata volna a felhalmozott anyagot. Ugyanezt tapasztaljuk Bécs esetében is. Ez a város a XIII. században inkább tovább engedte a nyugati kereskedőket, habár joga lett volna megállítani, és valójában csak a XIV. századtól kezdve élt jogával, amikor már kellő kereskedelmi felkészültséggel rendelkezett. Az árumegállítójog most vázolt előnyeivel szemben nagy hátrányt jelentett az, hogy csak kiváltságos városok nyerték el, ezáltal azok a városok, amelyek önálló kereskedelmet szerettek volna kifejleszteni és erre megfelelő szervezetük is volt, nem gazdagodhattak meg, mert kapuik előtt valamelyik kiváltságos város vásárolta fel a legjobb árucikkeket. Ennek folytán a földrajzilag kedvezőbb fekvésű város a mögötte fekvő területet elzárta az anyagfelvétel lehetőségétől. Ebből a helyzetből sokszor nagyarányú versengés fejlődött ki; a versengés néha az érdekelt városok bukásával vagy fokozatos leromlásával végződött. (Lásd Lőcse-Késmárk példáját.)

A kereskedelem támogató tényezői közé tartoztak a vásárok, melyek ebben az időben már három főtípusra oszthatók. Nevezetesen voltak hetivásárok, majd találkoznak országos vásárokkal és ha nálunk kisebb mértékben is, de a külföldön elég gyakran megjelennek, mint harmadik típus, a foire-ok. A hetivásárok egy, az országosak három, a foire-ok rendszerint több napig tartottak. A harmadik típus leginkább Franciaországban terjedt el s legismertebbek voltak a champagnei, troyesi, provinsi, bar-sur-aubei többnapos vásárok. Magyarországon hasonlóképpen ismeretlen volt még az észszerű kereskedelem és a rend-

szeres üzletvezetés egyik legfontosabb eszköze: a könyvvitel, mely Olasz-, valamint Németországban már a XIV. században használatban volt. Nálunk csupán a XVI. században kezdett általánossá válni, de egyes városokban (Sopron) korábban is találkozunk könyvvitelre valló feljegyzésekkel. Ami a fizetési eszközöket illeti, a XII. század végén kezd tért hódítani az aranypénz az ezüst rovására. Az előző korokban részben még a pogánykorból visszamaradt értékmérők voltak életben, mint pl. a tinó, majd későbben emellett a magyar királyok verte pénzek terjedtek el. Aranypénzt az Árpádok korában nem ismertek, csupán az arab és bizánci pénzeket. Ha valaki arannyal akarta megfizettetni árúját, súly szerint mért vert arany szolgáltat fizetési eszközül. Az igazi aranypénz veretése egész Európában csak a XIII. században indult meg s ebben a tekintetben Firenzét illeti a kezdeményezés dicsősége (1252). Az ő példája nyomán Itália más városai is egymás után kezdik forgalomba hozni különféle néven ismeretessé vált aranypénzeiket (Genua, Milánó, Róma). Itáliát Franciaország és Anglia követték, míg Magyarországon Károly Róbert 1323. évi pénzreformja szüntette meg az addig fennállt periodikus pénzverési rendszert. Ettől kezdve a király állandó pénzt veretett. Tudjuk, hogy a periodikusan vert pénzekkel mily nagy visszaéléseket lehetett elkövetni s az uralkodók megüresedett kincstára nem egy esetben fordult a pénzrontás eszközéhez, amellyel a kereskedelem hátrányát szolgálta, minthogy az értékét veszített pénzt külföldi kereskedők nem akarták elfogadni. A magyarországi pénzleletek teljes világossággal elárulják a pénznyírás módszerét, amelynek segítségével látszólag nagyobbarányú jövedelemre tett szert a pénzverés jogával akkor egyedül rendelkező uralkodó. Károly Róbert azonban felismerte ennek a módszernek hátrányát és a külföldön már majnem egy százada bevált állandó

pénz rendszeréhez fordult. Említett rendeletét egészítette ki az 1325., majd 1338. évi valutareform, melynek lényege az ezüstdénár teljes kiküszöbölése, új, állandó aranypénz veretése, valamint az évi pénzújítás rendszerének teljes felszámolása. Ezeknek a reformoknak szellemében 1325-ben kezdték a magyar aranypénzek veretését s mellettük váltópénzként érvényben maradt az ezüstdénár. 1338-ban végül Károly Róbert a kettős valutarendszerről áttért a tiszta aranyvalutára s ettől kezdve egyedül érvényes magyar pénzegységnek az aranyforintot tartotta fenn. Emellett a királyi dénár csak az állandó váltópénz szerepét töltötte be.

Ezek voltak a középkori magyar kereskedelem lényeges vonásai. De nem lenne teljes a kép, ha nemoznánk magáról a kereskedőről, aki a középkor nehéz viszonyai között a forgalmat lebonyolította. A középkor kereskedője a piacot rendszerint maga járta be. Legtöbbször mint házalókereskedők kezdtek, mint szatócsok folytatták és ha az élet irama segítségükre sietett, idővel boltosig emelkedhettek, amikor már önállóan, saját házukban árulhattak. Voltak természetesen olyanok is, akik vagyont örökölve apjuk mesterségét folytatták, vállalkozásokat szerveztek s mint nagykereskedők vidékeket, országrészeket hálóztak be. A középkor kereskedőjének típusa a mozgékony, mindenre figyelő ember volt, aki nem szobából irányította mások munkáját, hanem két kezével szerezte meg létalapját, fokozta jövedelmét. Csupán a fejlődés későbbi fokán, de ekkor is csak abban az esetben, ha nemzetiségileg ahhoz a közösséghez tartozott, amelyben élt, vált a kiskereskedő fia patríciussá, hogy lassanként elhagyja ősei fásasztó, nagy lendületet kívánó foglalkozását, amely az ő számára az akkori társadalom szemében nagyobb tekintélyt ritkán, de középszerű megbecsülést és átlagos színvonalú meggazdagodást mindenkor jelenthe-

tett. Csupán a további fejlődés folyamán rajzolódik ki a nagykereskedő arca s a budai jogkönyv korában, a XV. században, aki 100 rőfön felüli áruval kereskedett, az már nagykereskedőnek számított, vagy amennyiben fűszerrel kereskedett, a 10 fontnál nagyobb tételben árusító személy ugyancsak a nagykereskedő kategóriájába tartozott.

Éles határvonal áll a középkor és az újkor kereskedője között, üzletvezetés szempontjából éppen úgy, mint a kereskedelem technikai eszközeinek alkalmazása tekintetében. A fejlődés vonalai, egyes fázisai külföldön figyelemmel kísérhetők, de Magyarország életében egy átmeneti időszak iktatódott a fejlődés menetének vonalába, mely bizonyos tekintetben visszavetette, más szempontból azonban, elsősorban tárgykészletében és összeköttetéseiben, fejlesztette is a kereskedelmi életet. Ez az idő a török-kor volt.

II. A MAGYAR KERESKEDELEM A TÖRÖKKORBAN.

A XVI. század politikai és gazdasági életének tragikus változása természetszerűleg a kereskedelemre is nagy befolyást gyakorolt. Magyarország három részre tagolt testben nem egy szív irányította a vérkeringést: a három országrész belső szerkezetéhez alkalmazkodó partikuláris különbségek bontakoztak ki, eltérő törekvéseket hordozva magukban. Az ország legnagyobb részében az emberek bizonytalanságban éltek s talán ezért a kereskedelem képviselője: a polgárság, idejének csak kis részét fordíthatta a gazdasági élet megszervezésére. Sokan állítják azt az egyébként valóban bizonyítható tényt, hogy a háború gyorsabb ütemet ad a gazdasági élet fejlődésének, de figyelmen kívül hagyják azt, hogy amíg az emberek berendezkednek a háború feltételeire, amíg felismerik annak sajátos szükségleteit, addig a nyugodt körülmények között élő gazdasági ember többet tud alkotni. A törökkorbéli magyarság is lassanként hozzászokott az új élethez, de amíg a megkövetelt „átállítást” végre tudta hajtani, addig a fejlődés üteme másutt már más eredményeket hozott. A magyar gazdasági élet egész jövőjének alakulása szempontjából a legtragikusabb, hogy a török hódítás éppen abban a korban nehezedett az országra, amikor nyugaton

új lehetőségek tárultak fel, a földrajzi terjeszkedés révén hatalmas új területek kapcsolódtak be az európai vérkeringésbe és termékenyítették meg a szerencsésebb nemzetek gazdasági életét. Viszont ugyanakkor a magyarországi török háborúk évtizedeken át bilincsben tartották a termelést. S az így évekre gátak közé szorított magyar élet nem tudta azonnal kihasználni a másutt elért eredményeket, nem értékesítette a nyugaton feltalált új eszközöket. Hosszú idő telt el, amíg a magyar polgári társadalom megtalálta a sors kegyetlen csapásai alatt elhajított munkaeszközét és bátorságot vett magának az elszakított fonál továbbszövésére. De a döbbenetből lassanként mégis felébredt emberek új lehetőségek után kutattak, más utakat kerestek, szorosabb kötelékű tömörülésekben találtak egymásra, majd mindezek eredményeként új kilátásokkal indulhatott meg a magyar kereskedelmi élet.

A törökkori belkereskedelem a városi piacokon bonyolódott le. Minden nagyobb kereskedőváros rendelkezett állandó kereskedelmi csarnokkal, melyben az idegen iparosok és kereskedők árujokat elhelyezték és raktáron tartva tárolták. Az árut vásár idején a piacra vitték. Vásár természetesen ebben az időben is többféle volt. Legnagyobb jelentőséggel az országos vásár dicsekedett s ebben a korban kevés város élhetett az országos vásár tartásának jogával. Így pl. 1592-ben mindössze a következő városokban tarthattak országos vásárokat: Eperjes, Kassa, Gönc, Csenger, Muzsna, Túr, Szatmár, Nagybánya, Debrecen, Szászsebes, Szászrégen, Kecskemét, Tolna, Beszterce, Gyöngyös. Ha megfigyeljük térképen ezeknek a városoknak földrajzi fekvését, arra a megállapításra jutunk, hogy az országos vásártartás jogával rendelkező városok elsősorban a török-magyar politikai érintkezés vonalában húzódtak meg, tehát azokon a helyeken, ahol a kelet-nyugati árucseré lebonyolódott. És ennek a ténynek még abban

az esetben is nagy a jelentősége, ha arra gondolunk, hogy a török martalóc csapatok nem egyszer becsapásaikkal zavarták meg a vásártartást. Ezeket a városokat a lakosság nagy távolságokból is felkereste s részt vett a rendszerint három napig tartó vásáron. Akik állatokat akartak vásárolni, már az előnapon (antenundinalis) megjelentek, mert ez volt az állatvásár ideje. A tulajdonképpeni vásár a középső napon zajlott le, míg a harmadik napon (postnundinalis) csak a selejtesebb áru várta a vevőt. Országos vásárokon kívül voltak hetivásárok is. Ilyent minden vásárszabadalommal felruházott város tarthatott. A XVI—XVII. századból sok olyan vásárszabadalmat ismerünk, melyet későbbben teljesen lehanyaglott város élvezett; maga a jog azonban nem évült el, századokon át hirdette a város egykori jelentőségét.

A vásárokon eladandó áruk árát mindaddig szabadverseny alakította, amíg a központi hatalom — esetleg törvényes rendelkezések értelmében a megye vagy a városi hatóság — nem szabályozta az árakat. Már 1435-ben kísérletet tettek az árak megállapítására, ekkor még sikertelenül. A pénz értékének állandó csökkenése idején azonban, a török korban, a „limitatiók” általános jelentőségre emelkedtek. 1538-ban például országgyűlésen szabályozták a szlapon területek árviszonyait; a végeken ezt a feladatot a megyei hatósággal egyetértve, a kerületi kapitányok látták el. Valóban, a megyék eleget is tettek kötelességüknek s a XVI—XVII. század folyamán igyekeztek befolyást gyakorolni az árak alakulására. Munkájuk eredményeként a török korból több árszabályt ismerünk, a tényleges árakat mégsem tudták lerögzíteni: rendeleteik a gyakorlatban nem valósultak meg. Tudunk olyan városokról is, amelyek tapasztalatok szerzése végett árvizsgáló bizottságokat küldtek ki a piacokra, így Körmöcbánya, 1531-ben, egy tanácsnokot és egy képviselőtestületi tagot. Ezek pon-

tosan kiszámították a nyersanyag önköltségi árát és bizonyos százaléku haszon engedélyezésével állapították meg a maximális árát. Felügyeltek ezenkívül a vásárbírákra is, vajjon azok megakadályozzák-e az árdrágítást. Az árak emelkedését egyébként nem egy helyen az a középkorból visszamaradt szokás idézte elő, melynél fogva egyes személyek az igényeiknek megfelelő árut előre leköthették (*praeemptio*). Ez az elővásárlás mértéktelenül felemelte az árát azért, hogy a piacon az illető áruból csak oly mennyiség maradt vissza, mely a szükségletet nem tudta kielégíteni. Az elővásárlások meggátolására a városok többször határozatot hoztak s jellemzésül idézzük Kassa városának 1614-ből származó azt a statutumát, melyben ki-mondotta: „mivelhogy az kufárokra nagy panasz vagyon, hogy az városbeli ember miattok semmit nem kaphat“, elrendelik, hogy „az kufárok 10 óráig semmit föl ne vegyenek a piacon“. (Kufároknak egyes helyeken az elővásárlókat nevezték.) Egy 1635-ből való rendelet pedig arról intézkedik, hogy a vásárbíró ellenőrizze az árakat s „az mit hoznak a vásárra, ne engedje kufároknak megvenni, míg az városbeli ember ki-ki az ő szükségére valót be nem vásárolja“. Látnivaló tehát a helyi hatóságoknak az a törekvése, hogy a fogyasztó közönség érdekében minél alacsonyabb szinten tartsák az árakat.

Egyébként a XVI. századi belkereskedelemben valójában csak az elsőfokú stratégiai cikkeknek, így a mezőgazdasági terményeknek volt áruk: gabonának, szénának, bornak, marhának, mert a hadsereg igényei főként ezekre terjedtek ki s a fennmaradt fölösleget külföldre is ki lehetett szállítani. Ilyenmódon a kereskedelem jóformán egyetlen pénzforrása a föld volt s igazán meggazdagodni csak azok a kereskedők tudtak, akik a földből kitermelt árukkal kereskedtek. És ezeken az árukon keresztül kapcsolódott bele a paraszt termelőréteg a kereskedelembé.

Ipari cikkeknek a belső fogyasztás szempontjából nem volt nagy az értékük. Hiszen egy-egy nagyobb város lakosságszáma 3—4000 s a kereskedelem ezeknek is csak mezőgazdasági árukat közvetített, mert a céhélet keretében iparral még maguk az iparosok látták el a fogyasztórétegeket s azok között mindenekelőtt a nagybirtokosokat. Az ipari anyagközvetítés csaknem százszázalékosan ki-küszöbölte a kereskedőelemet.

A törökkori külkereskedelem az átmeneti idők nehézségeinek leküzdése után eléggé színesen és sokrétűen alakult. Érdekes az is, hogy ennek a kornak külkereskedelme sokkal gazdagabb volt, mint a következő vagy előző századoké, mert nem korlátozódott egyes nemzetiségi rétegekre, mint a középkorban, hanem a XVI. század hatalmas lendületében részt akart venni mindenki, aki akár a meggazdagodás vágya, akár a kalandok keresése miatt bele akart kerülni a renaissance világ emelkedő hullámvonalába. Egykorú német megfigyelő, Puchaim Farkas bányavidéki főkapitány írja 1550-ben: „a magyar urak mindnyájan foglalkoznak kereskedelemmel, sőt hivatasos kereskedőkkel társulnak s állatjaikat, vásznat, ólmot, rezet bíznak reájuk, de ugyanakkor vámlevelet is írnak, hogy a megbízott kereskedőket a nemeseknek kijáró vámmen-tességgel engedjék át a megfelelő helyeken.” A nemes-ség ezen kereskedelmi vállalkozásai révén a középkori kommanda-rendszer nálunk ekkor éli virágkorát s fő-uraink közül — idegen arisztokráciának, mint például a felsőmagyarországi bányatermékek értékesítésével foglal-kozó Fuggereknek példáját követve — kereskedelemmel pótolta jövedelmét Dobó István egri főkapitány, Zay Fe-renc főkapitány, gróf Nádasdy Tamás nádorispán, Zrinyi Miklós horvát bán, Zrinyi Péter, Bethlen Miklós író, Lippay György esztergomi érsek és a Rákóczi-család feje-delmi ága. Különösen nagy kereskedelempolitikai tervek-

kel foglalkozott Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, aki Erdély érdekében a XVII. században általánosan érvényesülő monopóliumokat és tilalmakat (prohibitio) alkalmazta. Saját állami kezelésbe vette a kereskedelmileg kiaknázható jövedelemforrásokat s ugyanakkor különböző tárgyakra vételi, eladási és kiviteli tilalmakat adott ki, így marhára, ezüstre, lóra, vásra, mézre, bőrökre. Összevásároltatta ezekből az Erdélyben található mennyiséget és saját neve alatt vitette ki az ország határain túlra. Mint Szekfű megállapította: „külpolitikai kapcsolataiból is kereskedelmi előnyöket akart húzni, szolgálva ezzel a merkantilizmus elgondolásának.” Amikor a belső országglás rendje megengedte, Velence és az Adriai-tenger felé szállított marhákat, élvezve természetesen a harmincadmentesség kiváltságát. A velencei szenátus előtt többször tárgyaltak emberei a kereskedelmi forgalomról, minthogy ezzel a várossal klearing-szerződést akart létrehozni, elég magas: 353.000 forint értékben. De terveit megghiúsították az akkori közlekedési nehézségek és a közbeeső török birodalom politikai megbízhatatlansága.

Természetes azonban, hogy az áruforgalom lebonyolításában a főrangú megbízókon felül nagyobb számban vettek részt önálló hivatásos kereskedők. Ezek között több társadalmi réteg fejlődött ki, aszerint amint nagy tételeket adtak tovább, vagy kicsinyben vásárolt árut közvetítettek. A kiskereskedelem legegyszerűbb munkásai a hátaskalmárok voltak; áruikat butyorban vagy kalmárbörböncében vitték s nevük után ítélve valószínűleg a hátukon. A mai házalókereskedőknek ők az ősei. Áruik között nem egyszer nyersanyag is elfordult, de rendszerint mások közvetítésével szerzett készáruk eladásával foglalkoztak. Hátaskalmárokkal elsősorban a zsidók között találkozunk, főként Pesten. Magasabb fokozatot képviselt, mert nagyobb távolságokat járt be s így lendületesebb vállalkozást bo-

nyolított le a szekereskereskedő, aki sokszor gazdaságilag összefonódó területek szükségletét elégítette ki, miközben városról-városra vitte áruját. A szekereskereskedő mozgékonyságával szemben a sátoroskereskedő a városok piacát kereste fel s mivel a városok felügyelete alatt árult, élvezte mindazokat a jogokat, melyeket a város a falain belül védelmet kereső személyeknek nyújtott. A helyhez kötött kereskedő legfejlettebb típusa a patikárius volt, aki felépített bolttal rendelkezett s abban mindennemű cikket árusított. A patikáriusok között a XVI. század végétől kezdődően sok ráccal és göröggel találkozunk, akik végül is annyira elszaporodtak, hogy 1717 után a németeken és szászokon kívül a görögök képviselték az üzlethelyiséggel rendelkező kereskedők legnagyobb százalékát.

A török megszállás idején alakult ki és jutott nagy jelentőségre egy népes és minden ízében magyar kereskedőréteg: a tőzsérség. Magyar jellegüket és a tiszta magyar területekről való származásukat igazolja az az egykorú meghatározás, amely a „boum pulsores”-ről egyenesen azt mondja: „qui alfeöldi vocantur”, azaz az ökörhajcsárokat (tőzséreket) másként alföldieknek hívják. A leghatalmasabb állatpéldányok az Alföld megyéiből származtak s ennek megfelelően a tőzsérek legnagyobb része is Pest, Bihar, Békés, Csongrád, Csanád, Arad, Borsod, Külső-szolnok, Zaránd vármegyékből került ki. A tőzsérek különféle rétegekre tagozódtak s közöttük a göbolygyűjtők foglalkoztak a szükséges marhaállomány megszerzésével; de voltak közöttük „suttyomvásárlók” is, akik előre, olcsó áron, megvették az állatot, majd ott helyben eladták a mészárosoknak. Ezeket különböző névvel, mint komplár, csihés, köszmér, kupec bélyegezték meg. A tőzsérek jelentősége a külkereskedelemben oly nagy volt, hogy tárgyalásukra még visszatérünk.

Egyéb szakkereskedővel ebben a korban nem is találkozzunk, helyett annál több szatócs neve ismeretes, aki vásáruval, fűszerrel, papirossal kereskedett. Nem egy közülük meggazdagodott s azután földet vásárolva nemesi életmódot folytatott, a kereskedelem irányítását ráhagyva valamelyik megbízottjára. Éppen ez a csábító nemesi életmód tette tönkre kereskedőink nagy részét, akiknél csak az első nemzedék követte mindenképpen a szülők hagyományait, a második már beleszületett a nemesi előjogokba s nem törődve a gyarapodással, lassanként elszegényedett. A nyíltszemű, éleseszű magyarok vagy németek hatalmas vagyponra szert téve, elhagyták felemelkedésük forrását, de az elhagyott élethivatás megbosszulta magát rajtuk. Így pusztultak el lassan-lassan a nagyobb kereskedőcsaládok közül a híres kassai Almásy, Kalmár, Baróthi, Mezei, Thassi, Egerszegi, Mezőpéteri, Irsaszeghi stb. családok, amelyek a XVI. század vége felé évi 100—1200 forint vámot fizettek a harmincadhelyeken s a bécsi kereskedőknél 2000 forintig terjedő hitellel bírtak; de a XVII. században már egynek a nevével sem találkozunk: megölte őket a gazdagodással együttjáró hatalomvágy, a nagynemesi életmód utánzása, a kereskedelemnek ebből származó elhanyagolása. Velük szemben felemelkedtek a görög és rác kereskedők, akik a XVIII. századdal bezárólag teljesen kivették a magyarság kezéből a kereskedelmet s nemcsak a külkereskedelemnek lettek irányítóivá, hanem a belkereskedelem is az ő kezükön forgott. Ezek Erdélyben már 1643-ban kiváltságot kaptak I. Rákóczi Györgytől, melynek alapján a XVIII. század folyamán működésük kiterjedt. Ebben az időben a kereskedelemben résztvevő magyar nemesség egyik legnagyobb jövedelemforrását: a borkivitelt is ők ragadták kezükbe.

A törökkori külkereskedelemnek különben több iránya volt: Oroszország és Lengyelország felé lovat és bort szál-

lítottunk, a Német Birodalom és Bécs felé marhát, Törökország felé pedig különböző árukat.

Legnagyobb jelentőségre a marhakivitel emelkedett. Egyik iránya Magyaróvár, Bécs, onnét Regensburg, ahol ketté ágazott: egyik útvonal Augsburg—Strassburg felé haladt, a másik Nürnberg felé törekedett. Nürnberg pl. nem egy esztendőben több mint 70.000 magyar származású marhát vásárolt. A kivitel másik iránya Morvaország, illetve az ottani marhakereskedelem központja: Auspitz (Pusztapécs). Az itteni vásárok már a XV. században is híresek voltak s 1450-től kezdve rendelkeztek azzal a kiváltsággal, hogy Morvaországban korlátlanul árulhassanak magyar marhákat s más városokkal szemben az elővásárlás jogával is dicsekedhettek. A harmadik hajtási irány Légrád—Velence, de ez inkább a XVII. században emelkedett jelentőségre azáltal, hogy olasz kereskedők kaptak kiváltságot a magyarországi szarvasmarhaállomány szükség szerinti felvásárlására.

A marhakivitelt mindaddig magyar származású tőzsérek bonyolították le, amíg az osztrák uralkodóház kereskedelempolitikája működésüket lehetetlenné nem tette azáltal, hogy különféle társulatoknak monopóliumot adott. A bécsi udvari kamara 1622-ben javasolta az uralkodónak: „a magyar marhakereskedés hasznát, mely eddig másoké volt, Ófelsége hasznára kell tenni.” Ennek a javaslatnak megfelelően a bécsi udvar Magyarországon is bevezette az appaldórendszert. Kétségtelen, hogy a monopóliumot az újkori állam kibontakozása vonta maga után, de magyar szempontból káros volt azért, mert az uralkodó nem magyar tőzsércsaládoknak juttatta, hanem idegen személynéknek és ugyanakkor hátrányos volt magára az uralkodóra, illetve államkincstárra is, mert az idegen személyek a gyors meggazdagodás elvének hajszolásával magasabb áron kevesebb marhát tudtak külföldön eladni, mint

a magyar tőzsérek, így csökkentették a vámból származó hasznót. Az első monopóliummal rendelkező társaság a Landesverlegerische Viehcompañie volt, amely 1622—1624 között működött. Ez a társaság egy-egy marhát a régi 35 forint helyett átmenet nélkül 95 forintért adott el Bécsben s természetesen, hogy a váratlan áremelkedésre nem számító bécsi mészárosok nem tudtak ilyen magas összeget fizetni. Ennek következtében a társaság hamarosan megbukott. Működésére és a magyar társadalomnak vele szemben mutatott reakciójára jellemző, hogy az egykorú szakirodalomban és levelezésben kifejezésre jutó álláspont szerint Landesverderber elnevezéssel gúnyolták a társaságot. A következő években M. Gualandro (1624—1633), majd C. M. Mascogni és Campioni együttesen (1633—1642), utána Mascogni egyedül (1643—1648) élvezték a marhakivitel monopóliumát. Ezeknek az utóbbiaknak az exportcélja Velence és Bécs volt s miután e városok közönsége nem igényelt annyi húst, mint régebben a német városok együttesen, a kereskedelem a szűkséglethez alkalmazkodva természetszerűleg lehanyatlott. Hasonlóan sikertelen volt a Kayserliche Ochsenhandlungnak 1651—1652. évi működése is, míg végre ennyi kísérlet után 1667-ben az Orientalische Compagnie vette kezébe az egész külkereskedelem irányítását. De azt a kiviteli számot, melyet a magyar tőzsérség pl. 1549—1551 között mutatott fel (187.875 darab), sohasem tudták elérni, sőt működésük folyamán lassanként elvesztették azt a piacot, melyet a XVI. században nehéz munka árán a magyar kereskedőelemek megszerveztek.

Az agrárfelepítésű Magyarország a marhakivitel mellett természetesen gabonát is szállított külföldre s ezzel a magyar főnemesség hasonlóképpen foglalkozott. Nehezítette a kivitelt az a körülmény, hogy a magyar föld gabonatermelése, a termelési technika akkori egyszerű-

sége mellett, nagyon sok esetben még a belfogyasztást sem tudta kielégíteni, különösen amikor a XVI—XVII. század folyamán a katonaság oly nagymennyiségű termésmagvat fogyasztott. Éppen a belfogyasztás mértéke miatt törvényeink nem egy esetben teljesen megtiltják a gabona kivitelét. Nagybirtokos termelőink kiváltságaikra támaszkodva, nem egyszer figyelmen kívül hagyták a kiviteli tilalmakat s meghatalmazottaik útján nagyobb mennyiségben szállítottak pl. gabonát Velence felé Buccarin át a Zrinyiek, a Héderváryak, mások Ausztriát keresték fel, így Nádasdy Tamás nádor gabonájával Marburg, Gráz, Görz és Tirol piacain egyformán találkozunk a XVI. században. A kiviteli tilalmaknak ez az áthágása a közgazgatás akkori szervezete mellett nem volt ellenőrizhető s természetesnek látszik, hogy azok az emberek, akiknek gondolatvilágában a közérdek fogalma még ismeretlen volt, oly nagy nyereségről, mint amilyen a gabonakereskedelemből származott, csupán a tilalom miatt nem mondtak le. Egyébként a kivitel a Csallóköz részére mindenkor megengedett volt, tekintve, hogy Bécs fogyasztását innét fedezték.

Külkereskedelmi forgalmunkban ebben az időben legnagyobb jelentőségre a borkivitel emelkedett. E korszakban a lengyel kereskedők az országnak főként két vidékét keresték fel: az egyik Sopron, a másik a Hegyalja volt. A soproni bor inkább a multat képviselte, még középkori hagyományokat hordozott s a wino edenburskie — ahogyan a lengyelek nevezték — lassankint eltűnt a lengyel főurak asztaláról, hogy átadja helyét a tokaji bornak, amely a XVI. század végén vált szélesebb körökben ismertté s a XVII. század folyamán kiszorított minden más italt. Az árukivitel rendszerint lengyel kereskedők bonyolították le, akik annak ellenére, hogy a lengyel állam kereskedelempolitikája tilalmazta a Magyarországon

való borvásárlást, mégis felkeresték a magyar vidékeket, minthogy országukban a maguk szállította bort drágább áron adhatták el, mint a magyar kereskedők által kivitt szállítmányt. Viszont a lengyel uralkodók a vámhivatalok jelentései alapján mindenképpen arra törekedtek, hogy a lengyel kereskedőket visszatartsák a bornak közvetlenül Magyarországon való felvásárlásától, tekintettel arra, hogy azok a törvények kijátszásával vámmentesen akarták a bort kiszállítani. És szándékukat meg is valósították sok esetben azzal, hogy egy-egy előkelőbb birtokos megbízottai (faktorai) gyanánt keresték fel Magyarország területét és a nemes megbízó áruját vámmentesen vitték át a határon azzal a megokolással, hogy ez a mennyiség az illető személy saját szükségletére szolgál. A magyar kereskedők viszont minden esetben vámot fizettek a lengyel határon s ez a körülmény a kincstár jövedelme szempontjából természetesen nem volt közömbös. A fejlődés érdekessége csupán az, hogy a magyar törvények hasonló megfontolásból kiindulva a magyar kereskedők által lebonyolított kivittelt tiltották és a lengyel kereskedőket akarták az országba kényszeríteni. Hosszú évtizedeken át folyik ez a vámpolitikai háború, ez a tisztán pénzügyi érdekeltégű gazdaságpolitika, nem kis hátrányára a magyar kereskedelemnek és a bortermelőknél. Egy század múlva az lett az eredmény, hogy a magyar kereskedők éppen úgy, mint a lengyelek, a kockázat nagyságától visszariadva, lassankint elálltak a kereskedelemtől s azt zsidók és görögök kerítették a kezükbe s a XVIII. században már nem is találkozunk magyar kereskedővel Lengyelország piacain, se lengyellel Magyarországon; legfőlőbb mint megbízók szerepelnek: eladók avagy vásárlók. De amíg a forgalmat ők bonyolították le és nem adták át helyüket idegen kereskedőknek, a forgalom nagy volt és a magyar bor híre csodálatos. A kivitt bor mennyiségére

jellemző példa az, hogy 1607—1616 között 195.550 forint értékben vásároltak lengyel kereskedők Magyarországon bort. Természetes, hogy az utak helyzeténél fogva a legnagyobb arányú borkivitel Kassa városán keresztül bonyolódott le s ez a kassai harmincadhely forgalmát erősen fellendítette. Pl. 1585-ben a kiszállított bor után 1237 forint 7 dénár vámot fizettek a kereskedők, míg ugyanakkor a Pozsonyon át Ausztria felé irányuló teljes kivitelünk vámtétele csak 217 forint 59 dénár összegre emelkedett, elsősorban bőrök és viasz után.

A török birodalom felé irányuló kereskedelmi forgalmunk az első idők idegenkedésének leküzdése után szintén jelentős volt. A XVI. század második felében a magyar kereskedők már szívesen keresték fel a török birodalom városait, hiszen a törökök hitelt nyújtottak a magyar kereskedőknek. Amilyen kegyetlenül bánt a török államhatalom a magyar katonai, valamint politikai foglyokkal, éppenolyan mértékben megbecsülte a kereskedőelemet. Ettől gazdagodást, árut várt, saját terményeit eladhatta neki. A török hatóságok annyira vigyáztak a kereskedőkre, hogy a karavánok mellé katonai kíséretet adtak, sőt az idegen kereskedők követeléseit még a török állampolgárokon is behajtották. Magyarok a török állam területén sokkal biztonságosabban járhattak, mint a királyi Magyarország területén, ahol a német zsoldosok, osztrák katonák folytonos zaklatásainak, valamint a közigazgatási hatóságok visszaéléseinek voltak kitéve. A magyar kereskedőknek törökországi vállalkozásaival szemben török kereskedők ritkán keresték fel a magyar területeket, mert a magyar társadalom — lélektanilag érthető módon — nem látott bennük mást, mint a pogányhitű ellenséget. A magyarság akkor még nem tudta elválasztani a töröktől a leigázó fogalmát, a megvetendő hódító erkölcsi alacsonyrendűségét, ennek következtében ha valahol rabul

ejthette, mint katonai foglyot kezelte a török kereskedőt is. Ezzel szemben a török kereskedőknek a magyarok iránti bizalmát és egyáltalán törökországi kereskedelmi forgalmunkat jellemzi az a tény, hogy pl. Szabó Máté debreceni polgár 1565-ben 50.000 forinttal tartozott különböző belgrádi és konstantinápolyi kereskedőknek; 1591-ben pedig több magyar származású kereskedő különböző török kalmároknak kisebb-nagyobb összegekkel volt adósa. Ugyancsak az említett Szabó Máté és társai debreceni boltjában a mondott esztendőben több mint 100.000 forint értékű levantei áru halmozódott fel. Egy-egy törökországi útjuk alkalmával sokszor 80.000 forint értékű áruval megrakodva tértek haza.

A török-magyar s ezen keresztül a kelet-nyugati áru-forgalomban különösen Buda emelkedett nagy jelentőségre. A budai kereskedők lehatoltak a török birodalom szívéig is. A városban különben három irányú kereskedelem találkozott: a déli, illetve keleti kereskedelmet a budaiakon kívül mohamedának és zsidók közvetítették; Német- és Franciaország felé keresztyének bonyolították le a forgalmat s ebben a vonatkozásban a kivitel fő tárgya a már részletezett szarvasmarhakereskedelem, a behozatalé pedig különféle osztrák iparcikkek voltak; a harmadik irányt észak képviselte, ahonnan a zsidók szállítottak Budán keresztül bőrt. A török kereskedelem útvonalai között nagy szerepet játszott a Duna. Így 1571-ben 482, 1573-ban pedig 142 hajó ment a Dunán Budára s azok között több sefine-nagyhajó (ürmértéke körülbelül 13—14 tonna), valamint naszád (5—6 tonna). A hajók a legkülönbélebb árukat szállították. Így — a mondott időben — 390.000 mázsa búzát, 53.000 mázsa rozsot, 1300 mázsa lisztet, 3200 mázsa rizst, 7000 mázsa kölest, azonkívül húst, olajat, hagymát, borsot, narancsot, kajszinbarackot, szövetet, vásznat; viszont a magyar kereskedők

visszafelé hajókra raktak szöveteket, posztót, angol posztót (ingliz, Londra), lengyel szövetet (kisznice, istamé), süveget, melyből pl. 1571-ben 111.225 darabot adtak el. De szállítottak ezenfelül csizmát, papucsot és ollót is.

1615-ben határozottan körvonalazott szerződés jött létre a török állam, valamint a felsőmagyarországi és debreceni kereskedők között. Ennek a szerződésnek értelmében a kereskedők olyan útlevelet kaptak, melyet a vámhivatalnokok kötelesek voltak láttamozni anélkül, hogy vámot kérhettek volna. Ezt a szerződést 1667-től kezdve a Keleti Társaság monopolizálta, miközben Törökországba acélt, kaszát, vasat, bádogot, sodronyt, kést, papirost és különféle faárukat szállított, onnan pedig rizst, moldvai bőrt, abaposztót, gyapotot, bagaziát, viaszt, dohányt, tafotát, atlaszt, selymet és más keleti árukat. Törökország felé a szállítás mindenkor hajón történt, míg visszafelé a part mentén, szekereken.

A szárazföldi kereskedelem az utak gondozatlansága miatt a törökkorban is nehézkes. A földesurak és földesúri községek, melyeknek feladata lett volna az utak karbantartása, erre nem sok figyelmet fordítanak, így az utak szélessége — mintegy önmagától alakulva — a szállítóeszközök tengelyszélességéhez igazodik. A megyék legfőljebb a nemzetközi kereskedelem útvonalait hozzák rendbe, a városok is csak a maguk körletére vigyáznak, ennek következtében a kereskedőkaraván nagy területeken teljesen járatlan és töretlen utakon halad. Az Alföld vidékei alkalmatlanok a közlekedésre; a Bodroghöz vizes, mocsaras, a Szamos és Körös völgyében tavak képződnek. Emiatt az Alföld egyes helyeit nem látogathatták kereskedők. Ilyenmódon Magyarország leggazdagabb mezőgazdasági termelőterülete kiesett a külkereskedelem forgalmából és csak a legújabb korban kapcsolódott bele az általános magyar fejlődésbe.

III. A MAGYAR KERESKEDELEM AZ ÚJKORBAN

A török hatalomnak Magyarország területéről történt kiűzése után a fejlődés természetes iránya az lett volna, ha az állam, akkor a bécsi kormányrendszer, a régi kapcsolatok továbbápolásával és esetleg újak létesítésével támogatta volna a magyar kereskedelmet. Kifejlesztette volna ezzel kapcsolatban a nemzetközi útvonalakat, segítségére sietett volna a kialakulni kezdő kereskedőrétegnek és megfelelő kormányintézkedésekkel lehetővé tette volna a magyar mezőgazdasági cikkek értékesítését Európa, valamint az Európán túli világrészek felé. Ez a politika annál természetesebb lett volna, mert a XVII. század végén Európában uralomra jutott abszolút kormányok mindenütt a nép általános jólétének emelésére gondoltak és a magyarországi szakirodalom is ennek az eszmének hódolt. De ugyanakkor, mint Szekfü megállapította, „a bécsi kormánynak semminemű gabonakereskedelmi politikája nincs és eszeágában sincs arra gondolni, hogy a magyarországi termelést szabályozza és felhasználja, ... a kormányuk alá került agrárországok agrártermelésével még kevésbbé gondolnak, mint az akkor divatos merkantilizmus szellemében új iparágak alapításával”. Ebben az időben a bécsi kormány a magyar nép anyagi helyzetével nem törődött és ha egyáltalában figyelembe vette a ma-

gyarság létezését, azt csakis az osztrák lakosság érdekében, az ausztriai nép gazdasági jólétének fejlesztése és biztosítása érdekében tette. Ez a jelenség a magyar kereskedelem kibontakozása szempontjából különösen a XVIII. században szomorú, mert ezidőben kezdődött a tulajdonképpeni államgazdaság, melynek, mint említettük, gazdaságpolitikája a merkantilizmus. A magyar nép életérdekeinek síkján az a tragikus, hogy az osztrák merkantilizmus magyarországi érvényesülését III. Károly uralkodásától kezdődőleg a fiscalitás határozta meg. Ennek leglényegesebb elve az volt, hogy a merkantilista gazdaságpolitika minden esetben azt a réteget támogatta, melytől az állam céljaira a legtöbb hasznot várta. Magyar földön ez a társadalmi réteg a jobbágyság lett volna, de ennek támogatása a gyakorlatban szintén nem valósult meg abban a mértékben, ahogyan az a kormány elméleti síkú elgondolásai alapján várható lett volna. III. Károly az ország kereskedelmét át akarta szervezni a merkantilizmus jegyében, de a voltaképpeni cél nem a magyar, hanem az osztrák kereskedelem fellendítése volt. Kereskedelempolitikájának súlya a külkereskedésen, elsősorban a tengeri kereskedésen nyugodott, de ennek felemelése nem volt lehetséges azért, mert az ország egyes vidékein teljesen hiányzott a forgalom, ilyenmódon a fogyasztás is saját termelésű anyagokra korlátozódott. Államilag kellett volna megszervezni a termelést és a fogyasztást s az erre vonatkozó elmélet kidolgozása után a gyakorlatban következetesen végre kellett volna hajtani a helyesnek megismert elveket. A XVIII. század folyamán a nagyon jövedelmező magyar marhakivitel egy kézben leendő összefogására történt ugyan kísérlet, de nem a magyar kereskedők érdekeinek felkarolásával, hanem idegenek támogatásával.

Az e korbeli osztrák kereskedelempolitikának egyik

magyarellenes megnyilvánulása volt az az intézkedés is, melynek értelmében 1764 óta a bécsi hatóságok a magyar áruk lebélyegzését rendelték el. Ugyanakkor előírták, hogy a kereskedők hat hónapon belül kötelesek mindazokat az árukat külföldre szállítani, amelyeknek behozatala tilos volt. Hogy a külfölditől a belföldi árut meg lehessen különböztetni, minden ilyen kritikus árut a vámállomás bélyegzőjével kellett ellátni. Belföldi árunál az illető termelő gyár bélyegzője helyettesítette a vámhely pecsétjét. Hat hónap elteltével semmiféle bélyegtelen árut sem volt szabad forgalomba hozni. A lebélyegzésnek szigorú ellenőrzésével azt akarták lehetetlenné tenni, hogy a magyarországi gyárak vagy ipari üzemek Bécs felé osztrák iparosoktól termelt árukat vihessenek ki. Ennek a gazdaságpolitikának Magyarországgal szemben mutatkozó másik jele volt az — mely azonban egyúttal a magyar fejlődésre sem lett volna káros, ha teljes mértékben megvalósulhat —, hogy Magyarországon elsősorban az ipari növények termesztését támogatták; ezekre a nyersanyagokra ugyanis az örökös tartományoknak nagy szükségük volt s azokat kiszállíthattuk volna és a megfelelő árut mint feldolgozott iparcikket kaptuk volna vissza; ilyen ipari növények voltak: a vörös buzér, a sárga istenkorbácsa, a csülleng, kender, selyem, repce. Ezeknek az anyagoknak legnagyobb részét vásznak és egyéb textiliák festésénél értékesítették s mindezekig legnagyobb hányadában keletről vásárolták. De a kísérletezéssel nem értek el nagy eredményt részben azért, mert a magyar mezőgazdasági népelemek az ősi idők óta termelt magvak helyett másokat termelni nem akartak, másrészt azért, mert átvételi árak alacsonysága miatt a termelés nem nyújtott megfelelő jövedelmi lehetőséget.

A gazdaságpolitika hátrányos helyzetét az idézte elő, hogy a XVIII. században a Habsburg monarchia nem

alkotott gazdasági egységet, hanem tartományok szerint tagozódott s ezek a tartományok csak saját érdekeiket tartották szem előtt. Pedig éppen a kormány feladata lett volna a különböző érdekek összeegyeztetése által az összmonarchia egyetemes jólétét emelni; csak hogy a kormány vezetői között olyan személyek irányították a gazdaságpolitikát, akik mindenkor külön választották saját nemzetük egyéni érdekét az általános közjó szükségleteitől és elsősorban a maguk nemzetének javát igyekeztek előmozdítani. A magyar gazdaságpolitika fórumai: a megyék, a kamara és a helytartótanács ugyanakkor nem rendelkeztek kellő súllyal ahhoz, hogy a magyarságra nézve hasznos irányítást kezükben tudták volna tartani. Az egyetemes érdekek szempontjait lett volna hivatva képviselni az 1746-ban létrejött kereskedelmi igazgatóság (Commerzdirectorium), melyet 1762-ben az Udvari Kereskedelmi Tanács (Hofkommerzienrath) váltott fel. De a tagok gyakorlati képzettségének hiánya miatt ez a testület sem vált be és azt a célját, hogy a kereskedelmi mérleg kedvezőbbé váljék, csak rendeletekkel akarta elérni, természetesen a merkantilizmus elve alapján. Ezek a rendeletek elméletileg megfeleltek a kor követelményeinek, de a sajátos felépítésű osztrák monarchiában nem volt eredményük. 1769-ben szervezték meg az államgazdasági bizottságot (Staatswirtschaftsdeputation), amely rövid működés után szintén megbukott, majd 1776-ban visszaállították a régi rendszert, vagyis az egyes tartományok gazdasági ügyeit az illető országok politikai kormányzékei, illetve kamarái kezére bízták. A magyar vám- és kereskedelmi ügyeket a bécsi udvari kamara, valamint a gazdasági bizottságok intézték. A magyarországi harmincadhivatalok is a bécsi udvari kamara függvényei voltak, a magyar kamara csupán a jogi önállóság biztosítására, a Bécsből származó utasításokat közvetítette.

Magyarország tartományi jellegét különösen az osztrák vámpolitika domborítja ki. A vámok a XVIII. században tisztán pénzügyi szempontból voltak megállapítva, kereskedelmi hatásukkal voltaképpen nem törődött senki. És ebben a tekintetben a magyar kormánysszékek, megyék felfogása semmiben sem tért el a bécsi hatóságok véleményétől. Így pl. a m. kir. udvari kancellária a megyékhez hasonlóan fenn akarta tartani a nemesség vámkiváltságait, amelyek még a középkorból maradtak vissza, amellet, hogy az alkotmányjogi elvekhez ragaszkodva Magyarország és Erdély vámpolitikai önállósága mellett foglalt állást. Ennek a vámügyi helyzetnek következtében az osztrák ipar termékei hamarosan kiszorították a magyar árut a németországi piacokról és a magyar mezőgazdasági terményekkel szemben az osztrák termelők hihetetlen előnyökre tettek szert. Egyébként Magyarország részére 1754-ben készült el az új vámtarifa s ezzel a rendelettel a magyar kereskedelem a bécsi gazdasági tanács kezébe került. Ez a vámtarifa a kivitelj vámot 5 százalékról 3 százalékra szállította le, a transitóvámot pedig 1 százalékra. Hátrányos az volt, hogy a tarifa becslésen alapult s minden árucikknél a becsérték bizonyos százalékát kellett fizetni, „aszerint, amint az illető cikket hasznosnak vagy károsnak tartották” — állapítja meg Eckhart Ferenc. És ez a becslés adta meg az alapot a visszaélésre, mert minden olyan cikket károsnak lehetett nevezni, amely az osztrák kereskedelem érdekeivel nem volt összhangba hozható. Ennek következtében, amíg az örökös tartományok egyes áruk után 1—4 százalékos vámot fizettek, addig ugyanazért az áruért a magyarok 2—5 százalékosat. Az új vámrendszer értelmében Magyarországnak mindent drágábban kellett vennie Bécsben, mint amennyiért Lipcsében vagy Boroszlóban megkaphatta volna. Jellemző a helyzetre pl. az, hogy a kávé vámja 300, a borsé 233,

a vásznaké 700, a selyemé 300 százalékkal emelkedett a régi árakhoz viszonyítva. Ezt a vámrendeletet követte egy 1755. évi rendelet, melynek értelmében minden áru után 1 százalék behozatali vámot kellett fizetni; külföldi áru után a magyarok akkor, ha osztrák kereskedőtől vásároltak, 5 százalék vámot, s ha közvetlenül idegenektől vették az árut, de a magyar kereskedők hozták be, 30 százalékos vámot tartoztak lefizetni. Osztrák gyártmányok után 3 százalékos volt a vámtétel. Ilyen módon a magyar kereskedelem teljesen el volt vágva annak a lehetőségétől, hogy közvetlenül a külföldről, a maga hasznára vásároljon s ennek következtében minden behozatal révén az osztrák kereskedelmet és ipart gazdagította. A helyzet csak 1775-ben változott meg, amikor egész Ausztriában új vámtarifát léptettek életbe, amellyel Tirol és Galicia kivételével az egész Ausztriából egységes vámterületet létesítettek s annak Magyarország rovására több kedvezményt biztosítottak.

A magyar termények beviteli vámja ugyanolyan magas maradt mint más külföldi árué, viszont osztrák áru után a magyar határon csak maximálisan 5 százalékos érték-vámot kellett fizetni. Szigorította a magyarellenes politikát az 1786. évben kiadott vámtarifa, mely az osztrák árunak Magyarországra való szállítás esetén vámmentességet biztosított s ugyanakkor a magyar kereskedelmet a régi terhekkkel sújtotta. A magyar kancellária ennek az intézkedésnek megszüntetése érdekében kérvényt nyújtott be a császárhoz, de eredménytelenül. Annyi haszna mégis volt II. József szigorú intézkedéseinek, hogy felvilágosították az egész nemzetet a kereskedelem létezéséről. Arról, hogy a magyar társadalomnak védekeznie kell, ha kereskedelmének végleges elfojtása révén nem akar egészen lehanyatlani. S ennek a felébredésnek több olyan szellemi megmozdulás köszönhető, mely végül is a kereskedelem

hasznosságának belátására vezetett. Száz évvel később ugyan, mint a normális fejlődésű nyugaton, de azért némi eredménnyel.

A szellemi felébredés és a gazdasági politika fontosságának hangsúlyozása az egykorú irodalomban is kifejezésre jutott. Azokról a munkákról, amelyek már korábban is hangoztatták a magyar gazdaságpolitika feladatait, vagy az osztrák gazdasági rendszerbe való beillesztését, itt nem teszünk említést. Csupán azoknak részleges ismertetésére szorítkozunk, amelyek bizonyos gyakorlati útmutatással is szolgáltak. Közöttük ki kell emelni Zinsendorf Károly 1773. évi memorandumát, melyben a magyar kereskedelem megsegítését javasolta s hangsúlyozta, hogy az örökös tartományokhoz hasonlóan Magyarországot is vámkedvezményben kell részesíteni. Weinbrenner József 1781-ben kiadott munkájában a magyar bor vámjának mérséklését kívánta abban a meggyőződésben, hogy ezáltal a lengyelországi borkivitel visszanyeri régi jelentőségét s ugyanakkor nyugat felé is bizonyos kivitel indulhat meg. Maire a Maros és Szamos folyók közötti csatornázásért szállott síkra, hogy ezzel a Tiszántúl kereskedelmét segítse elő. Gróf Batthyány Vince is Magyarország gazdasági helyzetén akart javítani, amikor a tenger felé irányuló gabonakivitel fokozását sürgette. Gróf Szapáry János a Hatvanból kiinduló és Budáig terjedő csatorna kiépítésén gondolkodott. Gróf Almásy Pál a mezőgazdaság és ipar fellendítését követelte, hogy megfelelő tárgykészlete legyen a kereskedelemnek.

De mindezeknél a munkáknál fontosabbak azok a jelentések, melyeket az 1790. évi országgyűlés által kiküldött kereskedelmi bizottság számára az egyes törvényhatóságok és kereskedelmi társaságok nyújtottak be. Közülük csak azokat ismertetjük, amelyeknek megvalósítása az egész Magyarországra jelentős érdekekkel bírt volna és

amelyek nemcsak az illető szerzők lokálpatriotizmusát árulták el, hanem szélesebbkörű tapasztalatokon nyugodtak. Nagybánya pl. azt javasolta, hogy Kőváron posztógyárat állítsanak fel, ahol a Felvidék gyapjúállományát fel lehetne dolgozni. A Pesti Kereskedőtársaságok beadványa a kereskedőréteg munkájának szabályozásával vélt eredményt elérhetni. Szerinte Magyarországon nincs kellőleg megszervezve a fogyasztóréteg; nagyon sok árunak nem akad egyáltalán vevője, mert az áru ismeretlen, az igénylők nem tudták még azt sem, hogy az hol lenne kapható. Ezzel szemben sok a kereskedő, mindenki foglalkozik megfelelő iparengedély nélkül kereskedelemmel. (Sajnos, ebből a korból nem ismerjük a kereskedők számát, hogy tételeit ellenőrizhetnénk. Az egykorú statisztikai kézikönyvek nem határozzák meg a kereskedelemmel foglalkozó személyek arányszámát.) A kereskedő- és fogyasztóréteg egymáshoz való viszonyát szabályozni kellene. Ennek egyik módja a beadvány szerint annak a megállapítása lenne, hogy ki tekintendő nagy-, ki közép- és ki kiskereskedőnek; másik módja pedig az lenne, ha a kereskedelmet szakkereskedelem szerint különböztetnék meg egymástól s nem lenne megengedve, hogy bárki bármivel vagy mindennel foglalkozzék, hanem tevékenysége csak bizonyos árucikkekre volna korlátozandó. Ez a követelés később a gyakorlatban megvalósult, de a XVIII. század végén a szakkereskedések megállapítására irányuló intézkedések még koraiak lettek volna. Hiszen egész Európában az úgynevezett szatócskereskedés formája volt életben és csak határozottan fejlett városok kereskedőosztálya foglalkozott speciális áruk közvetítésével, más szóval: a szakkereskedelmet csupán a legújabb kor fejlesztette ki határozott következtességgel. Más beadványok, így több kereskedőtársaság, a tengeri kereskedelem fontosságát hangsúlyozta. Ennek kiépítésére a következőket

ajánlották: utakat kell létesíteni Fiume—Károlyváros—Varasd—Pest—Kassa—Dukla, másrészt egy tranzverzális utat Pozsony—Győr—Pest—Temesvár—Brassó között. Ez a két hatalmas út az ország minden részét bekapcsolta volna a külkereskedelembé éppúgy, mint a befoglalomba.

Nagy segítséget vártak a kereskedőtársaságok a pénzkölcsönző intézetek felállításától (Lehn-Bank), de szervezetlenség hiányában ez is csak az 1840-es években volt megvalósítható. Mások a harmincad-, illetve vámtarifa megváltoztatásától várták a kereskedelem fellendülését, mert szerintük a magas vámtételek miatt pl. a posztóipar nem tudja a kékfestéshez szükséges nyersanyagot (indigo) beszerezni. A kereskedelem fejlesztése érdekében még József nádor is tervezetet dolgozott ki s ez leginkább elárulja azt a nagy megmozdulást, melyet az 1790-es években a magyar társadalom reakciója kiváltott. A nádor javaslata szerint meg kell tiltani, hogy a magyar mezőgazdaság, ipar és kereskedelem érdekeit teljesen az osztrák társadalom érdekeinek rendelje alá, hanem éppen ellenkezőleg: a külkereskedelmi forgalmat vámkedvezményekkel kell emelni. Ugyanezekkel a problémákkal foglalkozik Skerlecz Miklós is, amikor felhívja az uralkodó figyelmét arra, hogy miként lehetne a magyar termény- és egyéb árukivitelt szabaddá tenni és elsősorban a magyar bornak külföldön piacot szerezni. Egyik fontos kiviteli cikkünk: a gubacs számára is szabad kiviteli engedélyt kér, hogy magasabb áron adhassuk el a külföldön. Ő általában a szabadkereskedelem mellett foglal állást s ennek érdekében véleménye szerint a céhrendszert teljes egészében meg kellene szüntetni. Berzeviczy Gergely, a múlt század egyik legnagyobb közgazdasági szakembere, a balti és danzigi kereskedelmet mozdítaná elő, miközben különös erővel hangsúlyozza a borkivitel fontosságát,

mely a lengyel nemesség elszegényedése miatt elsősorban az északi (balti) piacokat keresné fel. Szerinte a magyar gazdasági élet fellendítése szempontjából az sem lenne káros, hogyha az északi országrészekkel a déliek cserekereskedelmi alapon vennék fel a kapcsolatokat. Egyébként a kereskedelem csak megfelelő állami támogatás mellett lendülhet fel, hangsúlyozza a továbbiakban. Hasonlóan gondolkodott nagy statisztikusunk, Schwartzner is. Széchenyi a kereskedelem előmozdításától várta a magyar művelődés közgazdasági szellemű átalakítását s nagyon fontosnak ítélte a magyarság gazdasági szemléletének kapitalista elemekkel való gazdagítását. Az ő munkássága fejezi ki legélesebben a régi humanista és az új, reális művelődési irányeszmé harcát.

A XIX. század elején megjelent munkák sorozatát áttekintve azt láttuk, hogy orvosok és közgazdasági szakemberek egyformán a mesterségekre s elsősorban a kereskedelemre buzdítják az embereket s általános véleményük az, hogy amíg a magyar nemesség nem fog a kereskedelemmel foglalkozni, addig az csekély értékű és megvetett foglalkozás marad és a tapasztalatokban szegény magyar kereskedőréteget az idegenek, csakúgy mint a multban, ki fogják használni. Sajnos, ez a javaslat-sorozat mindvégig eredménytelen maradt. Legföljebb egyes egyénekben csillant meg a közgazdasági érzék (Kazinczy) és a kapitalista irányú művelődésvágy. S ezek a személyek teremtették meg az első magyar mintagazdaságokat, mint pl. Lilien gróf Ercsiben, Hunyadi gróf Ürményben, József nádor Alcsuton, Festetich gróf Keszthelyen, Csekonics József Mezőhegyesen, Grassalkovich Antal Gödöllőn, de az ő gazdaságuk is csak az idegen kereskedőelemeket támogatta, mert nem volt megfelelő magyar kereskedőosztály, amely a terményeket a saját hasznára és felelősségére külföldön értékesítette volna. Ebben az idő-

ben, bármily mélyre tekintünk is, *magyar földön csupán egyes kereskedőkkel találkozunk, de kereskedőosztályal sehol sem.*

A reformkor ifjabb nemzedéke is nagyon sokat foglalkozott a magyar kereskedelem feladataival és külföldi kapcsolataival, ez a nemzedék azonban már nem volt híve a szabadkereskedelemnek, hanem a Say-val meginduló angol-francia protekcionizmust, védvamos kereskedelepolitikát figyelte. Gyakorlatilag List Ferenc védvamos rendszere hatott a magyar közgazdasági gondolkodókra részben Kossuth személyes befolyása, részben a magyar nacionalizmus egyidejű kibontakozása révén. Kossuth Ausztria kizárásával akart magyar védvamos kereskedelmet és ipart létrehozni s nagyrészt az ő munkájának gyümölcse az 1841-től kezdődőleg meginduló, nagy lendületű, de hamar kifulladásra jutó magyar iparosodás. Társadalmi önvédelmet fejlesztett ki, mely ha egyebet nem, annyit föltétlenül elért, hogy becsempészte a köztudatba a nemzetgazdaság fontosságának gondolatát, létrehozta a rövid ideig élt Magyar Kereskedő Társaságot s ennek háttérében fölkeltette a közgazdaság iránti érdeklődést a társadalomban. Kedvelt tervei közé tartozott a vukovár—fiumei vasút kiépítése is, de Bécs és Trieszt kikerülésével Fiumén át akarta lebonyolítani tengeri kereskedelmünket. Felszólítása azonban: „Tengerre magyar!” — egy századon át csak jelszó maradt, minthogy a magyar társadalom érzés- és gondolatvilágának mélyén még mindig ott bujkált a kereskedelemellenes hangulat. Annak belátása, hogy a kereskedelemre szükség van, csak felszínes volt s alapjaiban nem változtatta meg a társadalom régi, rendi személetét, mely a kereskedéssel való foglalkozást összeegyeztethetetlennek tartotta az egyedül „úri” foglalkozással: a gazdálkodással. Kossuth korának gyermekei elfelejtették őseik sikerrel űzött foglalkozását: a kereskedelmi

vállalkozást, amely ha nem is tényleges kereskedést jelentett, de annyit mindenestre, hogy az életet, a föld gyümölcsét nem hagyta kihasználatlanul.

Ilyen elméleti harcok, a szakmunkák tömegének piacra dobása után, vajjon milyen volt a magyar kereskedelem helyzete a XVIII. és XIX. században? Lehet-e szó egyáltalában magyar kereskedelemről, vagy pedig csak arról, hogy a magyar termények értékesítése idegenek kezén nyugodott.

Bizonyos, hogy a XVIII. századi kereskedelem a céhek és társaságok irányítása alatt állott. A helytartótanácsnak az a törekvése, hogy a szabadversenyt fokozza, nem vezetett a kívánt gyakorlati eredményre. A társadalom anyagi biztonságát a föld, a mezőgazdasági terméseredmények jelentették. Kereskedelme is ezekre az árukra korlátozódott. Az a körülmény pedig, hogy a helytartótanács újabb kereskedőcéhek megalakulását már a XVIII. század második felében sem engedélyezte, csak azt idézte elő, hogy satnyább lett a kapcsolat a külfölddel, szakadoztak azok a szálak is, melyeket a török időkben s még azelőtt a régi magyar kereskedőcsaládok szövögettek. A másutt már kifejeződött polgári társadalom hiánya nyomasztólag hatott egész gazdasági életünkre s ennek megfelelően a kereskedelem nagyon egyszerű volt: a termelőtől a fogyasztóig nagyon rövid út vezetett, amelyen kevés közvetítővel találkozunk. Termelő és eladó egy személyben jelenik meg s ha van áruértékesítés, az vagy közvetlenül a helyszínen, vagy pedig a termelő részvételével a városok piacain történik. Az iparosok éppúgy elmentek áruikkal a fogyasztóhoz, mint a gazdák. Ez volt a helyzet a XVIII. század elején s ez az állapot Mária Terézia korában is fennmaradt, amikor az ország kereskedelme voltaképpen a vásárokon és az egyes városok vagy községek szatocsüzleteiben bonyolódott le, szak-

kereskedések pedig, amint ezt a pesti kereskedőtársaság említett memoranduma megállapította, csak olyan nagy kultúrájú városokban voltak, mint Pozsony vagy egyes erdélyi szász városok. Ezeken a szatócsokon kívül találkoztunk néhány nagykereskedővel, akik vásáridőtől függetlenül is küldenek árukat az ország legkülönbözőbb vidékei felé és ezek a nagykereskedők foglalkoztak azután a mezőgazdasági termények értékesítésével is.

A gabonakereskedelemnek a XVIII—XIX. században nagy akadályai voltak. A vízi utak ugyanis olyan államokba vezettek, amelyek maguk is gabonát szállítottak külföldre. Egyéb országokba, ahová folyón nem, csak szárazon lehetett eljutni, a közlekedési nehézségek miatt volt túlságosan bonyolult a szállítás. A kérdés megoldására különböző tervek merültek fel, de ezek közül egy sem valósult meg. A külkereskedelemnek nagy akadály volt az is, hogy a magyar búzának — veremben történt őrzése és tárolása miatt — földszaga volt s ezt az olasz kereskedők nem szerették. Sokszor nem tisztították meg a rozstól és konkolytól, míg a német és olasz búza tisztán ki volt rostálva. Ilyenmódon békeidőkben a magyar búza a tenger mentén csak akkor volt eladható, amikor a vásárló vidékeken rossz volt a termés. A kényszer vezette az ottani kereskedőket a magyar gabona felvásárlására és nem az abból süthető kenyér minősége. A gabona konzerválási módja nálunk még mindig középkorias volt és a dohos búza, dohos rozs, konkolyos gabona nem talált szívesen vevőre. Ezekhez a körülményekhez járultak még a szállítás nehézségei is. A tenger felé ugyanis csak két út vezetett: a Száván Sziszekig és ettől kezdve vagy a Kulpán felfelé Károlyvárosig, majd onnét a Károly úton Fiuméba, vagy pedig Sziszecktől a Száván tovább felfelé Laibachig és onnét az országúton Triesztbe. Ez volt a gabonakivitel általános helyzete s bár voltak esztendőik,

amikor az egész magyar termésfölösleget el lehetett adni, az általános kép sivárságán ez sem változtatott. Más anyagokkal való kereskedelmünk szempontjából figyelemre méltó az a tervezet, amelyet 1742-ben angol kereskedők dolgoztak ki és terjesztettek az uralkodó elé, akit arra kértek, hogy alacsony vámtételek mellett szövet- és selyemárut szállíthassanak a monarchiába, míg ellenértékül osztrák és magyar árukat lennének hajlandók külföldre szállítani, Trieszten át. Réz, kéneső, faáru, hamuszír, vas, acél, viasz, olajok, antimón és arzén nagyobb mennyiségben lett volna Angliába szállítható. A forgalom közvetlen lebonyolítására és a kapcsolatok, a beszerzési források kikutatása céljából az angolok Magyarországon raktárt és irodát szerveztek volna. Ezt a szép tervet megghiúsította az ausztriai kormány, részben azért, mert a vámjövedelem csekély lett volna és mint láttuk, a vámokat elsősorban a fiskalitás szempontjai, azaz a pillanatnyi haszon elve irányították, másrészt pedig azért, mert a kereskedelem Bécsét kikerülve haladt volna a tenger felé és kirekesztette volna ezáltal az osztrák kereskedők haszonrészesedését. Látható tehát, hogy az osztrák uralkodó kormány csupán Ausztria érdekeit tartotta szem előtt. A terv tehát megbukott s bár később is, mint gróf Széchenyi Ferenc kereskedelempolitikai célkitűzései között, találkozunk hasonló elgondolásokkal, a gyakorlatban sohasem sikerült belőlük semmit sem megvalósítani.

Ugyanebben az időben hanyatlott le a magyar borkivitel is, bár az elmúlt századokban a magyar nemzetgazdaság egyik legfontosabb tételét képviselte s jelentősen hozzájárult nem egy hegyaljai család meggazdagodásához, majd ezen keresztül politikai felemelkedéséhez. Különösen a felvidéki kereskedelmet érintette érzékenyen a Galicia felé irányuló borkivitelünk csaknem teljes visszafejldése, amely belső és külső okokkal egyaránt ma-

gyarázható. A belső okok közé tartozik többek között az is, hogy a magyar kereskedőelem kikapcsolódása és a lengyel kereskedők magyarországi utazásának megakadályozása által a kereskedelem irányítását csaknem teljes egészében a zsidók és görögök vették kezükbe, akik nem egyszer attól sem riadtak vissza, hogy a pillanatnyi haszon kedvéért a bort hamisítsák. Ezáltal lassan-lassan elszoktatták a lengyel nemesi társadalmat a magyar bor fogyasztásától. Az egyes családok levéltáraiban igen sok levél található, mely a bor minőségének romlásáról számol be. A magyar bor rovására a francia bor fogyasztása lett általánossá, különösen a lengyel főurak körében. A külső tényezők között pedig a már ismert vámpolitika játszott a legfontosabb szerepet amellet, hogy a lengyel társadalom elszegényedése és Lengyelország politikai felosztása következtében azokon a helyeken, ahol eddig a magyar bor volt a leggyakoribb fogyasztási cikk, most a sokkal olcsóbb osztrák és német bor kezdett elterjedni. A XVIII. század hetvenes éveiben egészen Krakkóig nem akadt magyar borra egyetlen vevő sem. Emiatt a virágzó magyar bortermelés bizonyos hanyatlásnak indult s csak a XIX. század második felében kezdett ismét fokozódni, amikor európántúli kereskedelmi kapcsolatok is alakultak ki.

Nyugat felé irányuló magyar borkivitelről ezekben az időkben az osztrák vámpolitika miatt szó sem lehetett, tekintve azt a terhet, amely a magyar bort az osztrákkal szemben sujtotta. Pl. a Dunán való szállítás esetén amíg egy akó osztrák borra 19 krajcár teher esett, addig ugyanannyi magyar borra 3 forint 45 krajcár. Ilyenmódon az eladási ár a költségeket nem bírta el, s érthető, ha nem akadt kereskedő, aki a kockázatot vállalni merete volna. 1764-től kezdve a magyar borkivitel terheit csökkentette az uralkodó azzal a feltétellel, hogy a kereskedő a ma-

gyar borral egyidejűleg háromszor annyi osztrák bort is szállít. De ilyen körülmények között sem akadt egyetlen kereskedő, minthogy a rosszhírű osztrák bort a német és sziléziai piacokon senki sem akarta megvásárolni. 1775-től már csak ugyanannyi osztrák bor kiszállítását követték meg, de a magyar kiviteli statisztika tanúsága szerint a gyakorlatban ez a rendelet sem vált be, mert a vállalkozók még ilyen feltételek mellett sem voltak hajlandók a magyar bort nyugatra szállítani.

A régi velencei marhakivitel, a bor mellett egyik fő jövedelemforrásunkat, Mária Terézia alatt azzal gátolták meg, hogy 1748-tól kezdve a stájer határon emelték a fogyasztási illetéket, amivel a velencei kereskedőt arra kényszerítették, hogy Albánián át Boszniát keresse fel és ott vásárolja meg a szükséges marhaállományt. Ausztrián át Németországba való kivitel céljából csak 6—7 mázsán aluli sovány ökröket engedélyeztek s mire ezek a német piacra érkeztek, annyira lesoványodtak, hogy alig akadt mészáros, aki megvegye. Ugyancsak eltiltották, 1775-től kezdve, a hamuzsír kivitelét Ausztrián kívül, pedig ezt a nyersanyagot szappan- és üvegyártáshoz, valamint kétfesték készítéséhez egyformán felhasználhatták s így fontos cikkeivé válhattak a fejlődő német iparnak. A gubacs lengyelországi kivitele szintén gátolva volt azért, hogy Bécs felé kényszerüljenek eladni, minek folytán a bécsi bőrfeldolgozó ipar olcsóbban tudjon ehhez a nagyon fontos nyersanyaghoz hozzájutni.

Ennek a politikának következtében a magyar kereskedelmi forgalomban szereplő áruk mindegyike, így behozatalnál a vászonárúk, posztóárúk, szövetek, selyem, pamutárúk, prémek, ruházati cikkek, fonál és cérna, arany- és ezüstsujtás, kivitelnél az élelmezési cikkek, ipari nyersanyagok, állat, gabona, bor, dohány, hal, vad, zsír és tejtermék, méz, szárazgyümölcs mind-mind csak magas

terhekkkel jutottak a magyar fogyasztóhoz vagy kerültek ki a magyar termelőtől. De semmiféle vám- és kereskedelempolitika sem tudta meggátolni azt, hogy végeredményben a magyar nyersanyag kivitele fennakadjon, mert azokra egész Európának szüksége volt s legfőljebb korlátozni lehetett, de visszafordítani nem. Jellemző a helyzetre, hogy Mária Terézia alatt a kivitelünk 30—80 százalékkal több volt, mint a behozatalunk s az osztrák politikusok nem egyszer panaszkodtak, hogy a magyar kereskedők minden visszaszorítás mellett is gazdagodnak és az osztrákok velük szemben szegényednek. Mert Magyarország nyersanyagai nélkülözhetetlenek voltak, míg Ausztria ipari cikkeit legfőljebb a magyar társadalom kényszerült felvásárolni. Előbbinek egész Európa volt a piaca, utóbbinak pedig csak a gyarmati tartományként kezelt Magyarország. Az osztrák áruk elárasztották a magyar fogyasztórétegeket és senki sem csodálkozhat azon, ha a XVIII. században a magyar behozatal kétharmad részben ausztriai árukat vett fel s csak egyharmad részben vett át más országokból.

A XIX. századi kereskedelem nem sokban különbözik az előző századétól s így ezt a két korszakot a fejlődéstörténet sodrában nem lehet kettéválasztani: miután a kereskedelem részére anyagot szolgáltató ipart kézművesek képviselték, természetes, hogy a kereskedelem egyszerű volt. Az iparosok maguk adták el áruikat, maguk vitték a vásárra. És érthető ezek után, hogy a legnagyobb forgalom a régebbi korokhoz hasonlóan a vásárokon bonyolódott le. Nagy jelentőségre emelkedett ebben a tekintetben Pest városa, ahol évente négy vásárt tartottak s egy-egy alkalommal 14.000 megrakott kocsis feljött az ország különböző vidékeiről. 1820-ban pl. 517 csizmadia 20.000 pár csizmát rakott ki a Kerepesi-úton. Körzetek szerint szétosztva árultak azonban gyapjút, bort, pálinkát,

mézet, viaszt, nyersbőrt, állatot, vásárut, vásznat, posztót, prémet, szalonnát, evőeszközt, edényt, fát, fényűzési cikkeket, műipari termékeket stb. Mindezeket csak azért soroltuk fel, hogy annál meggyőzőbben láthassuk: ebben az időben a vásárok voltak a kereskedelem éltető tényezői és nem a szakkereskedések, üzlethelyiségek. Ilyenkor hosszú időre mindenki egyszerre beszerezte szükségletét és az állandó kereskedelem számára nagyon kevés cikk maradt fenn. Egyben a vásár annak a bizonyítéka, hogy rendszerint a termelő: a parasztság volt a mezőgazdasági cikkek kereskedője is; a közvetítőkereskedelem csak kis jelentőségűnek mutatkozott.

Vajjon mi volt az akadály a bizonyos kereskedőréteg vagy osztály kialakulásának? Ebben a problémában gyökerezik ugyanis a mai magyar társadalom egyik legnagyobb hátránya, az, hogy a magyar gazdasági életet egészen a legutóbbi időkig nem magyarok, hanem idegenek irányították.

A történettudomány bármely oldalról is vizsgálta a magyar társadalom fejlődését, mindenkor arra az eredményre jutott, hogy a XIX. században sem volt Magyarországon valódi, polgárilag gondolkodó harmadik rend, sem azok a foglalkozási ágak nem fejlődtek elég magas fokra, amelyek ennek a rendnek életet és kenyeret adnak: az iparos és a kereskedő. Másutt Európában, ha korábban nem is, de a merkantilizmus idején már kialakult a kereskedői életforma; ezzel szemben Magyarországon a merkantilizmus csak a bécsieknek kedvezett. A rendi Magyarország nem is igyekezett kihasználni a lehetőségeket, megelégedett az alkotmánybiztosítékokkal s csak II. József korában vette észre, hogy a megélhetésnek a közjogi tényezőkön kívül egyéb feltételei is vannak. XIX. századi kereskedelmi életünket az is gátolta, és ezen keresztül a kereskedőosztály kifejlődésének akadályá volt, hogy a

kereskedők maguk sem voltak tisztában a belföldi termelő-képességgel, az ország egyes területeinek termelési feladataival, a földfelszín szerint megoszló termelési zónákkal. És ugyanekkor nem ismerték a külföldi piacok fellevevőképességét, miután attól az osztrák vámpolitika következtében legnagyobbbrészt el voltak zárva. Ilyen módon csak adott helyzetben meghatározott kereskedelem élt és csak *ad hoc* dolgozó kereskedők gazdagodtak meg s nem az állandó szükségletek kielégítésének feltételeit ismerő réteg. Ezekhez járult még az is, hogy a magyar kereskedőtársaságok nem győzték eléggé hangsúlyozni, hogy a kereskedelem nem rendelkezett megfelelő hitellel, a magyar kereskedő nem tudott elég kölcsönt kapni; a gyárak kis tételekben nem bocsátottak árut rendelkezésére, nagy tételben való vásárláshoz pedig a kereskedőknek nem volt elég pénzük.

Különben, mint már nagyjából láttuk, kereskedelemmel csak bizonyos népi csoportok foglalkoztak: a görögök, zsidók és számuknál fogva is nagyon kis mértékben az örmények.

A görögök jelentősége közgazdasági művelődésünk kialakításában igen nagy s a törökkori kezdetektől fogva állandóan fokozódik. Előbb mint szatócsok egyes falvakban keresték meg kenyerüket, majd meggazdagodva a városokban szereztek polgárjogot. Gyűjtőnevük: „*quaestores turci*” volt. Ez az elnevezés onnan származott, hogy török állampolgárok voltak és arról a vidékről származtak, amely török fennhatóság alatt állott. A magyar államhatalomtól különböző kedvezményeket nyertek, különösen vámkedvezményeket, mert egy-egy kereskedő csak egyszer fizetett 3 százalékos vámot. Helyzetükkel azonban már akkor visszaéltek, amikor áruikat házról-házra járva adták el. Azonkívül nemcsak délről származó anyagot árusítottak, hanem vámmentesen és engedély nélkül

birodalmiakat is s ebből kifolyólag csökkentették a királyi jövedelmet. De a helytartótanács minden visszaélésük ellenére is támogatta őket, mert más kereskedőelemeknél olcsóbban árusítottak, pénzt kölcsönöztek s azonkívül fuvarlehetőséget nyújtottak. Működésüket 1725-ben és másodszor 1731-ben betiltották ugyan, de ugyanabban az évben mindazokat kivonták a tilalom alól, akik már nem állottak török állami főhatóság alatt, hanem magyar állampolgárokká lettek s családjukat is magyar területre költöztették az állandó megtelepedés reményében. Ilyenmódon a görögök alkották az első kapitalista osztályt, ők vezették át a magyar gondolkodást és a magyar közgazdasági életet a középkori mezőgazdasági rendszerből a tőkegazdálkodás kezdetleges állapotába, ők honosították meg a vállalkozás szellemét s ezzel a kereskedelmi versenyt táplálták. A magyarság számára tehát ők mutatták meg a kapitalista szellemet s ezen keresztül ők lendítették ki a cseregazdálkodás állapotából a tőkegazdálkodás fokára, illetve a hitelgazdálkodás felé. Másszóval kapitalizálták a kereskedelmet. A kihalt magyar törzsek és kereskedőcsaládok helyére lépve, ők alkalmazták először a váltót, értékpapírt s a határidősüzlet bevezetése is az ő nevükhöz fűződik, ugyanakkor, amikor megnyitották a kamat és a vállalkozói nyereség jövedelemforrásait. De lassankint hozzáidomultak a magyar nemesi réteghez és ezen az úton a magyarság hatalmas beolvasztóképessége a görögökkel szemben is érvényesült. A XIX. század nemességadományozásai között több görög kereskedő nevével találkozunk, akik a nemesi kiváltságok elnyerése után már inkább az előkelőbb hivatali pályákra adták gyermekeiket s hátat fordítottak felemelkedésüket eredményező hivatásuknak. Ennek első következménye az volt, hogy a XIX. század elején a kereskedelem hanyatlott, második pedig az, hogy a görögök helyét mindinkább a megtelepedett zsidóság

foglalta el, amely sohasem tudott a magyarság közé beolvadni, hanem sajátos fajiságának minden tulajdonságával elkülönült kereskedelmi réteggént maradt meg.

A zsidóság eredetileg a földesúri kocsmabérleteken kezdte meg térhódítását s amíg a görögök és rácok foglalkoztak a kereskedelemmel, addig a zsidóság vezető szerephez nem juthatott éppúgy, mint ahogyan kikapcsolódott a kereskedelem irányításából abban az időben, amikor magyar családok tartották kezükben a külföldi kapcsolatok. Ezeknek a rétegeknek részben tudatos visszaszorítása, részben pedig a kereskedelemtől való önkéntes visszavonulása után azonban, a XVIII. század közepe táján, az árendálásból átugrott a zsidóság a kereskedelem területére, elsősorban a terménykereskedelemre, valamint a borkivitelre. Lassanként a hadsereg részére gabonát szállító nagyvállalkozóknak lett seregfelhajtója, majd a konjunktúra gazdag lehetőségeit felismerve, különösen a háborúk — mint az örökösödési, hétéves és francia-napoleoni háborúk — idején teljesen kezébe ragadta a kezdeményezést. Ekkor már csaknem kizárólagosan ő közvetített a piac és a külvilág között s az egyes nagybirtokos uradalmak minden terményét a zsidóság értékesítette, váltotta át pénzzé. Polgári osztály hiányában voltaképpen egyedül ők vállalkoztak a kereskedelem feladataira éppen abban az időben, amikor az egész Európában nagy lendületre kapott és a nemzetközi forgalmi kapcsolatok szélesebb körben szerveztettek meg. A zsidóság szegényebb parasztságunknak már a század elején zöld hitelt nyújtott s ezzel hatalmas visszaélések lehetőségeit tárta saját szemei elé: minél jobban szorongatta jobbágyságunkat részben a nemesi életmóddal együttjáró anyagi kiadások emelkedése azáltal, hogy a pénztelen nemes jobban kihasználta jobbágynak szolgáltatásait, részben az adóteher növekedése, annál gyakrabban jelent meg a paraszt házá-

nál a pénzes zsidó kocsmáros, bérlő vagy kiskereskedő és vásárolta meg gabonáját, más terményét beérés előtt, a földön, saját kockázatára, de annál nagyobb kamatra. És ennek a helyzetnek volt következménye az, hogy amíg a XVII. századbeli zsidó a lengyel borkereskedelemtől eltekintve, jóformán csak kocsmabérlettel, házalással és kisebbfajta terménykereskedelemmel foglalkozott, a céhek ellenkezése s különböző társadalmi előítéletek folytán, addig a XIX. században teljes egészében a zsidóság kezére került a földesúri regalegazdálkodás s emellett a nagykereskedelemnek is ők lettek a közvetítői. Kocsmabérlet, malombérlet, vásárpénz, út- és vámbérlet mind a zsidóság jövedelemforrásai közé tartoztak, mert a magyar földesurak, arisztokrácia éppenúgy, mint kisnemesség, ezeket megfelelő érzék hiányában nem tudták kellőképpen kihasználni; de ugyanakkor a zsidóság kezére került a bankélet irányítása is. Lassanként elérték azt, hogy gazdagságuk miatt a magyar főrangú nemesség társadalmi téren is felvette velük az érintkezést és a legfelsőbb osztályok nem egy tagja házasodott zsidó gazdagok leányával és viszont zsidó származású gyermekektől nem tagadták meg a családi kapcsolatok megteremtését. A zsidó családok felemelkedésének legjobb példája az 1828-ban magyar nemességet és Szitányi előnevet nyert Ullmann-család története, mely a XIX. század végén egyike volt legtekintélyesebb főrangú családjainknak. Hangsúlyozni kell azonban, hogy középnyemes családaink a zsidósággal ebben az időben társadalmi érintkezést még nem tartottak fenn. A zsidóságnak az országban való elterjedésére eléggé rávilágít az a körülmény, amely szerint 1785-ben 75.000 zsidó személy volt az országban s ez a szám a következő évtizedekben fokozatosan emelkedett. Így 1805-ben már 127.000, 1840 körül 241.000 s 1890-ben 707.000-re szaporodnak. Ezzel a szaporodással együtt el-

hagyták a falvakat, beköltöztek a városokba, ahol mindennemű kereskedelmet kezükbe ragadtak s erről a munkaterületről kiszorították a kevesebb tapasztalattal rendelkező magyar rétegeket. Megengedjük, hogy a hazai közgazdaság fejlődésére ez a térfoglalás nem volt éppen káros, de egyetemes magyar szempontból veszélyei könnyen átláthatók.

Ilyen volt a magyar kereskedelem helyzete és a kereskedők társadalmi rétegeződése a múlt század negyvenes éveiben, amikor a magyarság hatalmas politikai arcvonalváltozása, a rendi társadalmi keretek felbomlása egészen más, eddig ismeretlen erők feltörését tette lehetővé és alapot adhatott a mai magyar kereskedelem kibontakozására.

Természetes, hogy mai gazdasági életünk s abban kereskedelmünk kialakulása azokból a gyökerekből fejlődött ki, amelyek már a negyvenes évek mozgalmaiban elkezdtek. Ezek a mozgalmak ugyanis megismertették a közgazdaság iránt érdeklődő politikusainkkal és a gazdasági szakemberekkel a nemzetgazdaság előnyeit, felébresztették bennük annak tudatát, hogy megszervezett gazdálkodás nélkül egyetlen állam sem bírja követni azt az ütemet, amelyet az európai élet magával hozott; egyedül a nemzeti javak kihasználásának tökéletes biztosítása szolgálhatja a fejlődés fokozását. Mindezeket tudták, csupán azzal nem volt tisztában ez a nemzedék, hogy miként lehetne a leggazdaságosabban értékesíteni a földben rejlő erőket. Tájékozatlansága következtében nem ismerte a külföldi kapcsolatokat; az eddigi tétlenség folytán hiányoztak a megfelelő összekötő vonalak, az útbiztonság; nem voltak bankszervezetek, melyek mindenkor kisegítették volna kölcsön formájában a vállalkozó kereskedőt rászorultságában; hiányzott az állam támogatása, amely a magyar kereskedelemmel egyáltalán nem törődött, hiszen

politikailag is távol állott egymástól az uralkodóház és a magyar társadalom. Vállalkozó kedvű idegenek — részben Magyarországon született zsidók, részben bevándorolt idegen nemzetiségűek — mindenesetre hozzáfogtak a Bach-korszakban nemzeti javaink értékesítéséhez, valamint megszervezéséhez. Az ő közreműködésüknek köszönhető, hogy ebben a korban megalakultak a kereskedelmi kamarák, életrekelt a tőzsde, kiépültek első vasútvonalaink. Bankok már korábban is voltak s a negyvenes évek nagy gazdasági hulláma már abban az időben felszínre hozott több pénzügyi vállalkozást; azok között kitűnően megalapozottnak volt tekinthető a Pesti Hazai Takarékpénztár Egyesület és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank. Mindez azonban a gazdasági élet nagyobb fokú fellendítéséhez, az európai gépkorszak lendületéhez méltó kereskedelem előbbreviteléhez nem volt elegendő. A politikai élet nyugalmi légkörének megteremtése, a közgazdasági élet prosperitásának egyik feltételeként, szintén kívánatos lett volna a nagyobbarányú kibontakozáshoz. A Bach-korszakban ez a nyugalmi hangulat az élet alakulásának természetes folyamánaképpen nem volt érezhető s csupán tizenöt évi bizonytalanság után, 1867-ben a kiegyezés teremtette meg azokat a feltételeket, amelyek alapján a magyar közgazdaság minden vonatkozásban felemelkedhetett. Éppen emiatt a 67-es kiegyezés nemcsak a politika, hanem a kereskedelem történetében is fordulópontot jelent: a nemzeti erők felszabadultak, a magyar társadalom önállóan intézhette saját államiságának ügyeit. S érthető, ha kedv és önbizalom vett erőt az embereken. Minden oldalon vállalkozó kereskedőkkel és iparosokkal találkozunk, szinte lázas önkívületben csatlakoznak a józanabb emberek is a hasznot hajtó gazdasági szervezkedésekhez. És amíg agrárfejlődésünk szempontjából a XVIII. század állapotában éltünk s azokat az eszközöket

használtuk, amelyeket közgazdasági íróink már száz évvel korábban elavultaknak jelentettek ki, addig kereskedelem és ipar terén a magyar állam kezdte elérni az európai színvonalat.

A kereskedelem melegágya minden korban az ipar volt. Európa ebben az időben iparosodott a legnagyobb mértékben s ez magával sodorta a magyar ipari vállalkozást is. Uralkodóvá lett a kapitalista nagyvállalat azzal a különbséggel, hogy amíg nyugaton a vállalat létrehozása magánszemély nevéhez fűződik, addig nálunk rendszerint valamely közület, bank s legtöbb esetben maga az állam kelti életre az üzemeket. Így csúszik lassankint a bankok és részben a magasabb szervezetek kezébe az iparból származó nemzetvagyon legnagyobb százaléka. A vállalkozások mértéke szerint növekedett az iparral foglalkozó személyek aránya is. Így 1790-ben 11.6 százalék foglalkozott iparral, s ez a szám 1910-ben már 16.3 százalékra ugrott fel. Az ipari munkások száma 1898-tól 1913-ig száz százalékkal emelkedett. Gyárak létesültek s azok között 1900-ban csupán a főváros 374 gyárral szerepelt, míg az egész ország statisztikája ugyanekkor 5654 gyárat mutatott ki. A nagyvállalatok mind a központban helyezkedtek el s ez tette Budapestet oly rendkívül nagyvonalúvá a vidékhez képest. A nagyvállalatokhoz hasonló fejlődési iramban bontakoznak ki a bankok és a részvénytársaságok is. 1872-ben pl. 562 részvénytársaság alakult s ez a szám fokozatosan szaporodik. 1867-ben 11 bank, 65 takarékpénztár, 29 szövetkezet volt az egész ország területén s ez a szám 1910-re nagy mértékben felemelkedett. Ekkor ugyanis a bankok száma 341, a takarékpénztáraké 656, a szövetkezeteké pedig 1626 volt. Ha ezeket a számokat vizsgáljuk, könnyen fogalmat alkothatunk magunknak arról a vállalkozó kedvről és szel-

lemről, amely ily nagy arányban vett részt a gazdasági élet megszervezésében.

Az iparfejlődés másik tényezője az állami támogatás volt. Ennek az ipartámogatásnak, azon a hátrányon kívül, hogy a magánvállalkozásokat az államhatalom nagymértékben ellenőrizhette és termelésük rendjére is befolyást gyakorolhatott, rendkívül nagy előnye volt, hogy védekezett a közös osztrák-magyar vámhatár révén Magyarországot elárasztó ausztriai ipartermékek ellen úgy, hogy az állam elsősorban a saját támogatásában álló gyáraktól szerezte be szükségleteit; másik nagy előnye az volt, hogy az országot az iparfejlesztésnek ez az üteme kiemelte az agrárállam keretei közül s versenyképessé tette az európai termelésben. A céhéletnek az 1872. évi VII. tc.-ben való megszüntetése a régi kézművesipar kereteinek felbomlását s ezáltal a kisiparos társadalmi réteg szabad versenyét segítette elő.

Az ipar fejlettsége mellett érthető, ha a kereskedelem is kibontakozott. És ha kereskedőink legnagyobb arányát még mindig a zsidóság képviselte is, maga a kereskedelem, a tevékenység, már behálózta az országot, felfedezte a termelő területeket, azok anyagának értékesítésével nagyobb munkát fejlesztett ki és beledobta a nemzetgazdaság vérkeringésébe a magyar föld termelte javakat. A kereskedelem fejlődését nagy mértékben elősegítette a közlekedésügy megjavulása is. Ebben a tekintetben talán a legnagyobb változáson esett át az élet. A kiegyezés után a régi vasúti politikát fel kellett adni, miután annak lényege az volt, hogy az ország belsejét lássa el vasútvonalakkal s a külfölddel való forgalmunk azáltal csak a régi keretek között, használhatatlan utakon volt lehetséges. Az is egyik érdekessége a magyar közlekedésügy fejlődésének, hogy az első vasutakat idegenek építették s 1868-ban megjelent első szabályzatunkat német nyelven

kellett kiadni. Az eleinte magántársaságok kezében lévő vasutak kérdései nagy vitaanyagot szolgáltatottak a parlamenti tárgyalásoknak s a vasút volt a visszaéléseknek az a területe, amelyen sok személyiség bukott el. Föltétlenül szükség volt annak államosítására. Az államosítás, így a MÁV működésének kezdete, 1880-ra tehető s ettől kezdve az önálló államvasút a szuverénítés elengedhetetlen eszközévé vált. Az államosítást legtevékenyebben Baross Gábor hajtotta végre. A fejlődésre jellemzők az alábbi számok: 1848-ban 178 km vasútvonallal rendelkezünk, 1866-ban 2158 km, 1883-ban 8459 km és 1914-ben már 22.000 km hosszúságú volt a vasútvonalunk. Azonkívül: nemcsak az ország belsejében fekvő városok összeköttetésére szolgált, hanem a külfölddel fennálló forgalmunk lebonyolítására is vállalkozhatott.

Külkereskedelmi forgalmunk a gazdasági élet általános kifejlődése idején természetesen nagy mértékben fellendült. Kereskedelempolitikánk a külfölddel szemben az ott uralkodó gazdasági viszonyokhoz hasonlóan az 1890-es évekig védvámellenes, attól fogva erősen védvámos volt. A védvámos politika természetében rejlett, hogy egyes áruk behozatalát megtiltva, külkereskedelmi forgalmunkat nem emelte, hanem inkább csökkentette. Ennek a politikának célja ugyanis nem a kereskedelem fellendítése, hanem a hazai ipar támogatása volt. Kereskedelempolitikánk változó hullámai között külkereskedelmi mérlegünk, az 1899-től 1905-ig terjedő időtől eltekintve, rendszerint passzív. A korábbi, védvámellenes időszakban pedig inkább aktív. Így pl. 1868-tól 1871-ig terjedő időszakban Magyarország kivitele 20 millió forinttal volt több, mint a behozatala. Szerbiával szabad forgalmunk volt 1883 óta. Az ország külföldi forgalmára az 1902. évi német vámtörvény is nagy hatással volt, amely a saját termelés fokozása céljából s azért,

mert Oroszországból olcsóbb áron jutott gabonához, az Osztrák-Magyar Monarchia agrárterményeit nem engedte a német piacokra. Természetes, hogy ennek a gazdaságpolitikai intézkedésnek visszahatása az volt, hogy a monarchia kormányzata az ipari áruk vámtételének emeléséhez hozzájárult, nehogy a német iparcikkek, olcsóbb áron kerülve a fogyasztóhoz, elnyomják a magyar ipari termelést. Ezeknek az intézkedéseknek következtében a német piacot elvesztettük s gabonafölöslegünk elhelyezésére — az olaszországi kivitel akkor még jelentéktelen lévén — csupán Ausztria piaci maradtak fenn. A vámháború legmesszebb kiható következménye tehát az volt, hogy Magyarország és Ausztria a politikai szálakon kívül gazdaságilag is szorosabban összekapcsolódott. Kivitelünk 80—90 százaléka Ausztriába vándorolt s behozatalunk kétharmad része szintén onnét származik.

Látható volt tehát, hogy a XIX. század második felének magyar kereskedelmi élete a tőkegazdálkodás jegyében virágzott s annak eredményei érezhetők még ma is. Ez a kereskedelem teljesen kicsúszott a magyar elemek kezéből s megtelepedett idegenek, valamint már régebben itt lakott avagy újabban bevándorolt zsidók kezére jutott. Csak szomorú tényként említjük, hogy amíg ezek az elemek a gazdagodás természetes útjain haladtak, addig a magyar elemek sok esetben kénytelenek voltak kivándorolni. Az ipar és kereskedelem fellendült s szinte fordított arányban, de azzal párhuzamosan vándoroltak ki a magyar mezőgazdasági és ipari munkáselemek, 1871-ben még csak 119 fő, de ez a szám 1882-ben már 16.014 főre szaporodott. Igaz, hogy a kivándorlás általános európai jelenség s a múlt század végének történetéhez éppúgy hozzátartozik, mint akár a vámháborúk, akár a nagyipari vállalkozások, mégis arra a következtetésre vezetnek, hogy a XVI. század folyamán meginduló magyar

kereskedelmi kibontakozás, a magyar tözsérség munkájának továbbfolytatása esetén ezek az eltávozottak a nemzetgazdaság keretébe beállíthatók lettek volna. De ettől függetlenül, maga a kereskedelem ebben az időben nagyvonalú külföldi kapcsolatokat épített ki s azok között a borkivitel Európán kívüli területekre is eljutott s ugyanakkor a belkereskedelem a gyáriparnak szinte hihetetlen és az egész európai lendületben páratlan feltörésével az egész országot piacává tette. A magyarság útja ebben az időben nem maradt el más népek útjától, haladásától. Kereskedelmünk történetének ez a tanulsága.

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ.

I. Fejezethez. Hóman Bálint: Magyar Történet I—II. Domanovszky Sándor: A szepesi városok árumegállító joga, 1922. Domanovszky Sándor: A harmincadvám eredete, 1917. Pleidell Ambrus: A nyugatra irányuló kereskedelem a középkorban, 1923. Franz Kováts: Handelsverbindungen zwischen Köln und Pressburg im Spätmittelalter, 1914. Miskolczy István: A középkori kereskedelem története, 1926. Komoróczy György: Ipar és kereskedelem Szent István korában, 1938. Fekete Nagy Antal: Magyar-dalmát kereskedelem, 1926. Szekfű Gyula: A magyar állam életrajza, 1920. Hóman Bálint: Károly Róbert gazdaságpolitikája, 1923. Ezeken kívül szerző több munkát és tanulmányt felhasznált, mint az a szövegrészekből kiérthető, de a részletek iránt érdeklődőknek fentiek is teljes útmutatással szolgálnak.

II. Fejezethez. Takács Sándor több tanulmánya a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle különböző számaiban, szerző saját levéltári kutatásainak eredményei, azonkívül Takács Sándor: Rajzok a török világból. Szádeczky Lajos: Iparfejlődés és céhek története Magyarországon, 1913. Fekete Lajos: Le commerce de Bude au XVI. siècle (Nouvelle Revue de Hongrie, 1938 májusi szám). Szekfű Gyula: Magyar Történet III—IV. Komoróczy György: Nádasdi Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása, 1932. Komoróczy György: A lengyel állam kereskedelempolitikája a XVI—XVII. században, 1934. Belitzky János: A magyar gabonakivitel története, 1932. Kerekes György: Polgári társadalmunk a XVII. században, 1940. Ezeken kívül a Századokban és a Történelmi Társaságban megjelent több adatközlés.

III. *Fejezethez.* Szekfű i. m. Ember Győző: A magyar királyi helytartótanács stb., 1933. Ember Győző több tanulmánya a bécsi gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyveiben. Balla Antal: A legújabb kor gazdaságtörténete, 1937. Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában, 1922. Vincze Frigyes: A kereskedelmi oktatásügy fejlődése. Kisparti János: A piaristák törekvései a reális irányú oktatás terén, Magyar Paedagogia, XXXIV. évf. Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei I. Schäffer László: A görögök vezetőszerpe Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában, 1930. Gaal Jenő: Berzeviczy Gergely élete és művei (Magyar Közgazdasági Könyvtár 1. sz.). Kautz Gyula: A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon, 1868. Borotvász-Nagy Sándor: Közgazdasági művelődésünk kezdetei, 1938, amelyben a szükséges és bő szakirodalmi útmutatás is megtalálható. Külön ki kell emelnünk Szekfű Gyula: A magyar bortermelők lelki alkata, 1922. című tanulmányát, melyben külkereskedelmünk lehetőségeire és akadályaira eddig legteljesebben mutatott rá.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
I. <i>A középkori magyar kereskedelem</i>	1—31
1. A magyar kereskedelem nyomai a XII. századig.	
2. A XII. századtól kibontakozó magyar kereskedelem lehetőségei és irányai; az államhatalom vám- és kereskedelempolitikája; belpolitikai viszonyok mint a kereskedelem támogató és gátló tényezői. Merre haladt a középkori magyar kereskedelem: nyugat felé irányuló forgalmunk jelentősége. Déli irányú kereskedelem. Északi kapcsolatok. Belkereskedelem. A határmenti kereskedelmi gócpontok kifejlődése és a középponti fekvésű városok jelentőségének visszafejlődése.	
3. A kereskedelem szervezete és tárgykészlete.	
4. Vámok. A középkori kereskedő arca.	
II. <i>A törökkori magyar kereskedelem</i>	32—46
1. A kereskedelem bizonyos fokú visszafejlődése; új lehetőségek a piacok terén.	
2. A kereskedők típusai; a külkereskedelem fellendülése; a magyar kereskedelem társadalmi rétegződése.	
3. Az osztrák kereskedelempolitika és a magyar kereskedelem helyzete a XVII. században.	

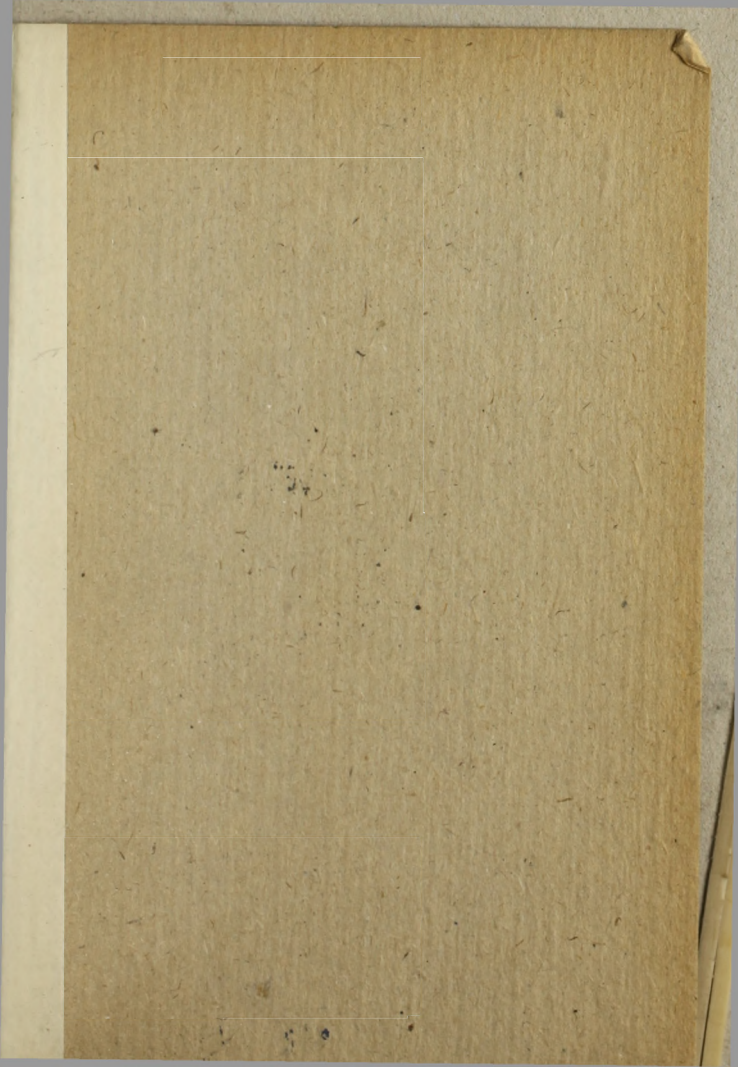
III. Az újkori magyar kereskedelem 47—75

1. A XVIII. és XIX. századi kereskedelem- és vámpolitika: az osztrák rendszerű gazdálkodás káros befolyása a magyar kereskedelmi élet kifejlődésére. A magyar kereskedelem fellendítésére irányuló mozgalmak. A kereskedők társadalmi helyzete.
2. A magyar kereskedelem állapota, tárgykészlete és piaclehetőségei.
3. A kiegyezés korabeli kereskedelem és ipar lendülete: a rendi Magyarország megszűnése a kereskedelmi élet tükrében.

Irodalmi tájékoztató 76

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 3629/1951 sz.

KINCSESTAR

Az ország egyetlen, a tudományok minden ágát felölelő és népszerűsítő könyvsorozata. 150 kötetes keretében az ismeretek teljes enciklopédiáját nyújtja, úgy mint :

MAGYARSÁGISMERET
TÖRTÉNELEM
AZ ÚJ EURÓPA
IRODALOMTÖRTÉNET
EMBER ÉS TERMÉSZET
MŰVÉSZET, KÖNYV
KÖZGAZDASÁG, STATISZTIKA
VALLÁS ÉS FILOZÓFIA
TERMÉSZETTUDOMÁNY
ORVOSTUDOMÁNY
HADTUDOMÁNY, SPORT
FÖLDRAJZ
TÁRSADALOMTUDOMÁNY
ÉLETRAJZOK

„A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI“

önálló nagyobb monografiák a következő szerzőktől :

*Szekfü Gyula, Weis István, Hóman Bálint,
Horváth János, Farkas Gyula, Babits Mihály,
Julier Ferenc, Gratz Gusztáv, Genthon István.*

KÉRJEN RÉSZLETES PROSPEKTUST.

Kiadóhivatal : Budapest, VI., Vilmos császár út 26. sz.